

MADERSPACH KÁROLYNÉ

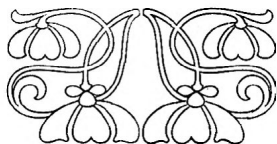
TRAGÉDIÁJA

ÉS ADATOK

RUSZKABÁNYA

TÖRTÉNETÉHEZ

Irta: Maderspach Livius.

ZÓLYOMBAN,
NYOMATOTT NÁDOSY FERENC KÖNYVNYOMDAVÁLLALATBAN.
13387. — 1909.

Maderspach Károlyné az 1870-es években.

Magyarország negyszáz éves kinszenvedése !

E korszak történetének majdnem minden egyes lapja áztatva van egy mártir vérével vagy szentelve van egy vértanú emlékének. A földnek egyetlen egy népe sem harcolt és szenvedett annyit a szabadságért és függetlenségért, és mégis egy nép sincsen oly kevésbé méltatva, oly igazságtalanul tárgyalva és megítélve mint a magyar nép. Mártiraink véréből és emlékéből fakad és virágzik az a hatalmas hazaszeretet, mely e nemzet ezer éves fentartását biztosította és melyet ellenségeink méreglehelete ki nem írthat soha. Támaszkodva e honszeretetre és bizva a magyar Isten segítségére tovább fog élni e nemzet és teljesíteni fogja misszióját a népek között.

*

Sokáig haboztam megírjam-e édes anyám esetét. Deák Ferenc azt mondta anyámnak 1861-ben: Borítsunk fátyolt a multra. De látva és tapasztalva azt, hogy az utolsó 10—15 év folyamán ezt a fátyolt hivatott és nem hivatott kezek bolygatják, ujságokban sőt könyvekben cikkek, képek látnak napvilágot, melyek ritka kivétellel hamis, elferdített, sőt légből kapott adatok nyomán íratlak és készültek, — elérkezettnek találtam az időt, hogy e szomorú történetet édes anyám hátrahagyott iratai nyomán, tehát az egyedüli helyes, valódi igaz adatok szerint közöljem.

Ruszkabánya 1848-ban virágzó vasipar telep, — és a vállalat alkotó szelleme és lelke atyám, Maderspach Károly tártulajdonos és igazgató volt. A vállalat cége ez vala: „Hofmann Testvérek és Maderspach Károly“. A Hofmann családból tártulajdonos volt Hofmann Ádám, Zakariás, Antal és Ernő. Apám neve mint kitűnő gépészmérnök és kohász már az 1830-as években ösmeretessé

vált a karánsebesi első hazai vasszerkezetű ívhid által, melyet ő szerkesztett és ruszskabányai vasból készített. Levelezésben állott Kossuth Lajossal, Széchenyi Istvánnal, aki személyesen meglátogatta Ruszskabányán. Az 1848. márciusi napok után lázas munkálkodás uralkodott Ruszskabányán. A Maderspach ház volt a központja minden hazafias mozgalomnak és első sorban résztvevett azokban Maderspach Károlyné, édes anyám. Az ő buzgólkodásának köszönhető hogy a lakosság 600 főből álló nemzetőrséget állított és hogy az ágyúk, golyók öntése szakadatlanul folyt. Az első ruszskabányai ágyuval saját legöregebb fia, a 17 éves Jani bátyám indult Verseczre, onnan Fehértemplomba a rácok ellen. Második fia Victor a Ludoviceumból 16 éves korában csatlakozott Perczel hadseregéhez. Mikor Bem tábornok győztes erdélyi hadjárata után 1849. április 17-én Karánsebesre jött, Maderspach Károlyt hívatta és ő reá bízta a határőrvidék pacifikációját és 20000 lándzsa készítését. Apám testvérének Maderspach Ferencnek hősie védekezése Fehértemplomban a szerbek ellen köztudomású. Ámde a haza sorsa hamar rosszra fordult. Elvesztett csaták híre érkezett. Fogaras, Nagyszeben, Segesvár Erdélyben, Pered, Vác, Győr, — azután Debreczen, Szöreg, Temesvár és a világsi fegyverletétel Magyarországon.

Anyám írja:

„Hogy ti gyermekeim soha 'el ne felejtsetek azokat a körülményeket melyek egy borzasztó eseményt szüleitek fejére zúdítottak, most olyan személyekről kell beszélnem, kiknek nevei borzadalmat keltenek bennem, mert ha ők talán nem is voltak a feltalálói annak a rágalmazásnak amelyet a cselekedet indítékául felhasználtak, — ők mégis a rágalmazást tagadhatták volna és így megmentik vala talán a drága örökké siratott apa életét.

Ezek az emberek: a cseh származású Hertl szatócs, annak két fia, azután Kraus és Makutz sogorai, és az oláh popa Botos. Ezek az emberek voltak az egyedüli fekete-sárgák Ruszskabányán. Éltek, gyarapodtak, meggazdagodtak a gyár jóvoltából, de alattomban mindig intrikáltak, kémkedtek. Az öreg Hertl feleségével elmenekült Ruszskabányáról az osztrák katonasággal, és mikor a honvédek jöttek, reszkettek a visszamaradt két Hertl fiuk, a kik méltók voltak apjukhoz gaszágban és alávalóságban.

1849. június havában a 24. honvédszászlóalj tisztjei, mely zászlóaljnak egy része a ruszskabányai helyőrséget képezte,

ünnepélyt rendezett a helységen kívül, a fasor egyik fájának ágait lemetszették, tetejére tűzték a nemzeti zászlót, lombátort állítottak a tisztek és legénység számára és folyt a tánc. Ruszkabánya lakossága élénk részt vett a mulatságban, több száz ember gyűlt össze. Délután öt óra tájban apával, gyermekeinkkel, testvéreimmal és több nő és tiszt úr társaságában szintén kísértáltunk. Egy dombon foglaltunk helyet és néztük a mulató katonákat és népet. Reményi kapitány lendületes tosztot mondott a kormányra, Kossuthra, Bemre s. a. t. Azután a honvédek egy targoncában hazai földet hoztak a kapitánynak, a ki azt a zászlós fa tövében kiürítette, ezt tették a többi tisztek is és végre a nők is egy-egy marék földet tettek a fához. Este az egész társaság csendben hazafelé indult.*)

A viszonyok közben mind sötétebb színt öltöttek. Egymás után jöttek a gyászos hírek úgy a kormányról mint a hadseregről. Már egy éve, hogy Jani fiamról nem hallottunk semmit. Victor fiam betegesen lerongyolodva tért vissza Percel hadosztályából. Mind kisebbre szorult a tér a hol a haza védetett, mind szűkebb lett a gyűrű mely minket körülvelt. Kossuth a kormányral Lugosta, azután Karánsebesre menekült. Az egyedüli remény még Bem vala és Erdély.

Következett a világoosi fegyverletétel. Augusztus 17-én Kmety tábornok jött Ruszkabányára, vezetőt kért hogy Oláhországba menekülhessen 7 társával. Az ut Mörl határszéli hegyi falun vezet át, melynek lakosai már régen igen rossz hírből állottak, de akkor nem igen gondoltam arra.**)

A feloszlott sereg foszlányai mind sürűbben érkeztek Pojen, Lunkányon át Ruszkabányára, honvédek, huszárok, tüzérek részint Görgey, részint Dembinszky és Kmety hadosztályaiból. Mindnyájan kiéhezve, elcsigázva, kenyérért könyörögve. Mást sem csinál-

*) Ez az ünnepély illetve a szabadságfa helye anyám sorsában szerepet játszott, a mint azt később látni fogjuk.

**) Nem helyes tehát az a mít Gracza Gy. ír Kmety meneküléséről a Szabadságharc történetében 1201. lapon. Ugy Kmety, valamint később Bem és társai Lunkányon, Ruszkicán át jöttek *Ruszkabányára* és innén mentek Mörlön át Oláhországba. Kmetyt Mörlben az oláhok elfogták, egy ólba zárták. Bem egy csapat Württemberg huszárt küldött Kmety után, mikor maga Mörl felé vette útját. A huszárokon még régi császári ruházat volt és az oláhok osztrák csapatnak nézték, Kmetyt kiszolgáltatták. Kmetyre még magam is igen jól emlékezem. Kilenc éves gyermek voltam, anyám tele rakta a kalapomat körtével hogy vigyem a kocsizhoz melyben Kmety már ült. Nyájasan fogadta a tábornok a körtét és homlokon csókolta.

tunk akkor, csak folyton kenyeret sütöttünk, minden élelmi szer kifogyott a házbán.

Augusztus 18– 20 között támolgyott — mert másképp nem lehet kifejezni az állapotot — egy kb. 10000 emberből álló sereg 40 ágyuval Karánsebes és a Vaskapu között ide-oda. (Török és Lázár vezette őket.) Hátszeg felé Erdélybe már el volt zárva az út az oroszok által, Karánsebesen az osztrákok álltak. 20-án éjjel egy küldönc érkezett apához azzal az üzenettel, hogy Bem reggel 7 órakor nálunk lesz. Mint a villám úgy lesújtotta apát a váratlan hír. „Ez az én halálom — mondta, mert az osztrákok követelni fogják, hogy Bemet elevenen vagy holtan adjam át nekik.“ A legnagyobb titokban készülődtünk Bem fogadására, nehogy a Hertl féle kémkedő banda valamit észrevegyen.

Jöttek az első huszárok, azután egy csapat tiszt mind lóháton, köztük Bem! A mikor szegény apa azt az embert viszontlátta aki egyetlen reményét képezte, így sereg nélkül, ágyu nélkül, menekülve, annak a veszedelemnek kitéve, hogy elfogják, -- borzadalom és félelem lepte meg és csak nagy nehezen üdvözölhette azt az embert, a kit Kossuth után legnagyobbra becsült. Én sirtam és feljajdulva fogadtam az ősz vezért házunk küszöbén és bevezettem a lakásba. Sokan voltak társaságában, így Guyon és Stein tábornok és egy öreg lengyel úr (Voroniczky), azután még vagy 20 tiszt. Megmondtuk Bemnek, hogy Török és Lázár alatt egy sereg van közelben 40 ágyuval. Bem azonnal egy segédtisztet küldött e vezérekhez és bejelentette jövetelét. Azután kocsinkba fogatott és pár tiszt kíséretében Voiszlóvára sietett. Ám fájdalom, egy óra múlva ismét visszajött, Török és Lázár már utban voltak Karánsebes felé, ahol sietve letették a fegyvert az osztrákok előtt.

Most már csak arra lehetett törekedni, hogy Bem és társai szerencsésen átjuthassanak Oláhországba. Ekkor ismét Kmety jutott eszembe és Bem huszárokat küldött utána, a kik a Mőmulban fogva tartott tábornokot kiszabadították. Bem úgy határozott, hogy egy éjszakát nálunk tölt, hogy sebekkel borított elcsigázott testét kipihenhesse. Apa roppant aggodalommal fogadta ezt az elhatározást, megragadta mindkét kezemet és oly szenvedélyesen nyomta azokat az övéiben hogy fájdalmasan megijedtem, látva a mindég oly nyngodt arc hirtelen megváltozását. Fülemhez hajolva sugta e szörnyű szavakat: „Bemnek 2 óra alatt

távoznia kell! Mihelyt szememet behunyom akasztófákat látok magam előtt! Ha Bemet elfogják, talán itt udvarunkban akasztják fel és engemet vele. Ausztria nem ösmer kegyelmet, könyörületet! Azért tehát el, el a menékülökkal, minél előbb annál jobb.“ E szavak után melyeket megdöbbenéssel hallgattam végig, apa Bemhez sietett; láttam sürgetős rábeszélését, Hofmann Ádám a ki szintén jelen volt, csatlakozott apa nézetéhez. Be kell vallanom hogy a szégyen érzete támadt bennem, látva hogy férjem egy ilyen nagyrabecsült vendéget házunk elhagyására szólítja fel. De nem volt igazsága férjemnek? Az ő látnoki elméje már előre sejtette az aradi és pesti drámákat.

Mikor férjem és Hofmann Ádám távoztak Bemtől én is közeledtem kozzá, — rögtön felém jött, oda nyujtotta megcsonkított kezét és barátságosan megszólított: „Kedves férje aggodik és elutazásomat sürgeti. Nagyon szerettem volna az éjszakát itt tölteni, jól érzem magamat önöknél.“ Erre azt feleltem, hogy az oroszok és osztrákok közelsége támasztja azt az aggodalmat. „Oh igen, — mondá Bem — az oroszoknak kedves volnék, az osztrákokon is némi csínyt ejtettem, — de nincsen mitől tartani, ők nem jönnek a míg én itt vagyok.“ Azután elvezetett a pamlaghoz, mellém ült; a többi tábornok elhagyta a szobát, csak két adjutáns maradt a közelben. Ez volt egy szép, de szomorú pillanat életemben. Bem sokáig beszélt, minden szava egy történet volt nekem, megtartottam mindent részletekre gyermekeim örökség gyanánt; szavainak értelméből ez én saját kérdéseimet és észrevételeimet könnyen kimagyarázhatjátok.

„A magyarok féltékenysége akadályozta fővezérré való ki nevezésemet, — talán azért mert külföldi vagyok. Mi nem vagyunk legyőzve, mi el vagyunk árulva. Görgey hadseregével megvertem volna az oroszokat és megadom Európának a szabadságot. Én ösmerem Görgeynek áruló érzületét. Nagyváradon Kossuthtal értekezésem volt, akkor megmondtam neki véleményemet Görgey felől, tervemet is előadtam a háború folytatásáról. Arról volt szó, hogy én és Dembinszky átschapunk Galicziába, hogy a harcteret Magyarországról elvonjuk, erre a célra készítettem itt önöknél a 20000 db. lándzsát. Görgey bevonul Erdélybe, Klapka és Vetter sakkba tartja az osztrákot, Perczel a rácokat. A várakat csak cernirozni. Közben a kormány orgánizál, toboroztat, a legénységet felfegyverezi és utánam küldi.

Kossuth az ő zseniálításával, óriási teremtmő tehetségével, szent hazaszeretetével és határozott akaratával ezt mind megtehetette volna és mi győzünk, Magyarország nagy és szabad lett volna. De még most sem adom fel a reménységet, az én hazám a szabadság, mindég és mindenütt ezért harcoltam. Mi ismét látni fogjuk egymást, mint győző jövők vissza, az én csillagom még nem hanyatlott le, még öt évig fogok élni, elég idő a világnak a szabadságot megadni. Ha még visszabírtam volna tartani Török és Lázár seregét, akkor Bukováától le Orsováig egy tábort csinállok. Komárom, Arad, Pétervár még a mienk. Biztosan tudom, hogy az oroszok csak még egy hónapig maradnak az országban, Görgey feloszlott csapatai, a többi széthullott osztályok, a menekülők mind igyekeznének hozzám jönni, egy hónap alatt 40—60000 emberem van. Oláhország hátamban mint raktár, Ruszkabánya adja a fegyvert és lőszert. Erdélyt könnyen visszaszerezem, kormányunk van, mind együtt lehetnénk! Oh azok az áru-lók, a kik a népek szabadságmunkáját oly vakmerően egy nem ösmert és határozatlan jövőbe taszítják. Tiszta dolog, hogy a népszabadság győzni fog, ezt a tudatot nem szabad elhagyni. Sajnálom a férjét, nagy aggodalom vett erőt rajta. Az osztrák nem fog véres bosszút venni Magyarországon, fél a jövőtől. És Magyarország ismét talpra fog állani, ez a nép nem képes a rabszolgai függéshez és méltó a teljes szabadságra és függetlenségre, én nagyra becsülöm és szeretem.“

Az egész beszélgetésünk alatt szegény férjem az üvegajtón át leste, vajon indul-e Bem vagy nem. Az ő aggodalma átszállt reám is és a milyen nagybecsűek is voltak a lánglelkű hős nyilatkozatai, alkalmat kerestem távozni, a mikor Guyon tábornok és Schneider dr. közeledett a ki Bemet Aleppóig kísérte. Távoztam, hogy a legszükségesebb előkészületeket tegyem. A legegyszerűbb ebéd mely valaha házamban elfogyasztatott, lett feltálalva. Elszorult a szívem látva ezt a társaságot az asztal körül. Ezek a hősök menekülve, a hazát elhagyva! Volt köztük sok egészen fiatal ember finom modorral és külső megjelenéssel, bizonyosan előkelő házból. Az orvosnak segitettem Bem táskáit csomagolni: Kenyeret, hideg sültet, teát, cukrot, gyümölcsöt adtam hozzá — ez volt minden a mit adhattam, sőt fehérneműt is, mert azt kevésnek láttam, hamarjában tépést is készítettem a nyílt sebekre. Guyonnak még utolsó percben, mikor már a kocsiban ült adtam

kenyeret és vajat. A búcsúzás szivszaggató volt, — minden, minden veszve!

Férjem aggodalma azért nem oszlott el, meggyőződése szilárd volt, hogy Bem távozása vesztünkre lesz. Elmondtam neki Bem szavait, felelete azonban ez volt: „Ő nem ismeri Ausztriát!”

Augusztus 22-én bevonult Ruszkabányára egy csapat Lichtenstein könnyű lovas (Cheveaulegers) és vadász. A Hertl család már egy nappal előbb eleikbe ment, és Gröber százados (verseci születésű) náluk vett szállást. Férjem kiment az utcára tudakozni, hogy mi történik, a mikor a százados kérdését hallja: „Melyik házban volt Bem?” „Az enyimbén” felelt férjem. „Takarodjék be, ön fogoly!” így kiabált Gröber. Ezt hallva hamar elsiettem Hofmann Ádámhoz megtudandó valjon a cégtársak hasonló sorsban részesültek-e? Egyike sem jött érintkezésbe a századossal — mindnyájan szabadok voltak!

Udvarunk megtelt katonákkal, annyian voltak, hogy nem is gondoltam arra, hogy ez őrség legyen férjemnek, — hisz' ez nevetséges lett volna, mert ha férjem menekülni akar, akkor elmegyén Bemmél, annál inkább mert olyan kitűnően ismerte az egyedüli szabad menekülési utát.

Kezdődött a fegyver elkobzás, a második osztrák részről, a magyarok is elvittek minden kapható lövészert. A fegyver elszedés házunkban a legnagyobb brutalitással történt, még a rappirokat is lefoglalták. Elcsendesülvén a roppant zaj és lármá a mellyel a fegyverkeresés történt, férjem gondolkozni kezdett helyzetéről és sorsáról. Hogy a magyar pénzjegyek értéküket veszítették azt már tudtuk, osztrák pénzünk pedig nem volt. Emlékeztem, hogy Hertlék osztrák érzelmüknél fogva bizonyára rendelkeznek osztrák pénzzel, és miután én a magyar idő alatt annyi oltalmat és segítséget nyújtottam nekik, azt hittem, hogy viszonzássul talán csak előlegeznének némi osztrák pénzt. Hozzájuk küldtem szobaleányomat, mert szilárdan ragaszkodtam ahhoz, hogy férjemet elkísérem a fogságba, hiszen gyengesége és betegeskedése a sok lelki küzdelemben mind nagyobb mértékben gyarapodott.

Közben elterjedt a hír férjem fogságáról, a munkások nyugtalankodtak, elhagyták a műhelyeket, lázongtak és gyülekeztek. „A Maderspachot nem szabad elvinni, nem tett semmi rosszat”

ezt hangoztatták a katonaság előtt. A mesterek és polgárok is gyűléseztek, hogy miképen akadályozzák meg a százados szándékát. Délután eljött az egyik Hertl fiu és hozott 100 forint oszt-rák bankót, — én nem voltam jelen és csak férjemtől hallottam, hogy a százados nem annyira férjemre mint reám haragszik. Kérdeztem a még ott időző Hertlt, hogy miért haragszik reám a százados, és ő azt felelte, hogy hazafiságom miatt; hát minden hazafas asszonyt elfogják majd? Én azt mondtam Hertlnek: „Miután ugylátszik hogy maguk most itt a vezetők, szívből kérem oda hatni a századosnál, hogy nem férjemet, hanem engemet is őrizzen fogoly gyanánt, ön látja a munkások izgatottságát, férjem távozása rossz következményekkel járna, ezt maguk is érezhetnék a kik mindenüket a gyárnak közönhetik, és én nem akarom hinni, hogy egy asszony bezárása szükséges; szavamat adom, hogy nem távozom a házból addig a míg bíróság nem ítélkezik férjem és én fölöttem.“ Hertl megígérte, hogy megteszi a lehetőséget. Késő estig nem történt semmi, kínos nyugtalan-ságban vártam, férjem buskomoran, csendesen magába mélyedve üldögélt.

Ekkor több tiszttviselő érkezett és arról értesítettek, hogy a lakosság már két deputációt menesztett a századoshoz férjem ittmaradása végett; azt is mondták, hogy Hertléknél tárgyalás folyik a katonatisztek, Hertlék, Krausz üveges, Makutz tiszttviselő és az oláh popa Botos jelenlétével. Kiszivárgott, hogy főképpen Krausz ingerült irányomban, mert nem az ő közvetítését vettem igénybe. „Istenem“ mondám „hát hívják ide, beszélni fogok vele.“

Nemsokára el is jött, felfuvalkodva hatalmának érzetében. A borzas, vörös haj, a sárga foltos arc, az egész szörnyeteg alak, alávalóságában pöffeszkedve, gunyosan nevetve közeledett felém. Undor és büszkeség telt el, de férjemre gondolva, legyőztem ellenszenvemet és székkal kínáltam meg. Körülbelül ugyan azt mondtam neki mint Hertlnek. „No lám Maderspachné asszony“ szolt az ember „most találja az utat hozzám, mert befolyásom van, de azelőtt ugy e nem számítottunk se én, se a feleségem az ön társaságához, és a táncmulatságára sem hittak meg minket, és a kabátomon lévő feketesárga zsinor nem tetszett önnek, feljelentett és ki kellett azt szolgálnom“. „Ez nem igaz“ válaszoltam, „én ugyan tudom, hogy kicsoda denunciálta magát, de nem nevezem meg, mert nem akarom, hogy olyan

valaki szenvedjen a ki még most biztonságban van.“ Nektek gyermekeim megmondom most: Hofmann Ernő volt a denunciáns. Beláttam, hogy hibás lépést tettem azzal, hogy ezt az embert fogadtam és nem intéztem többé egy szót sem hozzá.

Csend volt a házban, csak mi ketten, szegény apa és én virrasztottunk aggodalomban és azzal foglalkozva, hogy mindent a mi a multa emlékeztetett, megsemmisítsük. Apa levelezése Kossuthtal, Széchenyi István és Vukovich levelei, minden arckép, Ferenc sógorom levelei és így mindaz a mi a hazához fűzött, el lett égetve. Így virradt ránk augusztus 23-a. Reggel hat órakor hozzánk küldték Vuchetich kath. plébánost, egy derék, nemes férfiut, de nem engedték meg, hogy a szobáda jöjjön, hanem a folyosón kellett maradnia az őrt álló katonákkal.

Mindjárt azután Simon inasunk férjemet a nagyterembe hitta, fogalmam sem volt, hogy ki van ott. A mint onnan visszatért, megtörtén hanyatlott egy székre. „Itt volt a százados, s azt mondta, hogy én ártatlan vagyok, hanem neked el kell menni vele Karánsebesre.“

Borzongás futott végig rajtam arra gondolva, hogy engem egyedül Károlyom nélkül hurcolnak el mint fogoly. „De kérlek Károly, hát miért csak mindég én, és miért egyedül?“

„A pap fog téged kísérni“ mondá férjem. Annyira le volt sujtva, hogy nem birt állani. Magamhoz tértem és bátorságot színelve megnyugtanni kíséreltem őt, mondva, hogy ha Wallmoden tábornokkal beszélhetnék aki akkor Karánsebesen volt, akkor biztos volnék, hogy ő pár nap múlva visszabocsátana Ruszskabányára; öröömnek adtam kifejezést, hogy drága apa veletek maradhat gyermekeim és nem lesz kénytelen beteg testével börtönben tartzkodni. Így némiképen megnyugtatta férjemet, ő ékszereket dugdosott zsebembe, hogy azokért osztrák pénzt vehessek; kértem őt, hogy azt inkább utánam küldje, hogy mindég valaki körülöttem legyen a ki hirt hozhat neki sorsomról.

Közben előállt a kocsi és egy káplár felszólított és reámparancsolt, hogy száljak fel. Összeszedtem egész bátorságomat a végzetes szörnyű bucsúzás alkalmával, sirva állt körülöttem az egész cselédség, még egyszer megöleltem drága férjemet, megcsókoltam, — Istenem, utoljára!

A kocsiban velem ült a pap. „Mondja csak tisztelendő úr, hogy van az, hogy az összes ruszskabányaiak közül csak minket vissznek törvényszék elé?“ A plébános csak annyit felelt: „Én

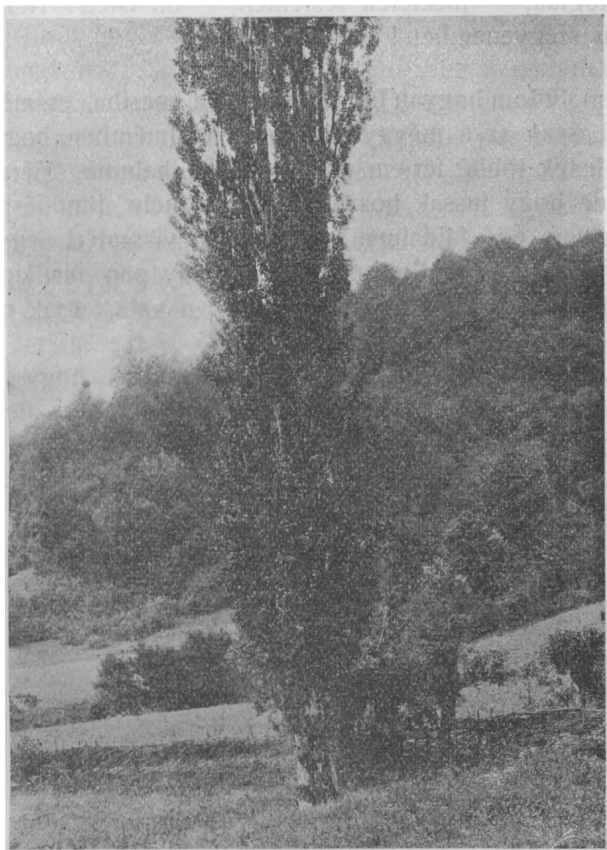
miattam nem aggodom, de a mi önt illeti asszonyom, félek, hogy itt valami szándék lappang.“ „Ne beszéljenek együtt!“ rivalt ránk a káplár a ki velünk ült a kocsiban és mi elhallgattunk.

Elöl ment a lovasság, közepén a mi kocsink, azután jött a gyalogság. Így lassan haladt a menet előre. Komor csendesség honolt a helységen, az ég borult volt és nekem úgy tetszett mintha az emberek mind szomorúak volnának.

Így jöttünk addig a pontig ahol a juniusi szép ünnepély alkalmával a nemzeti színű zászlóval diszitett szabadságfa állott. Ezt azonban már töből kivágták. A plébános figyelmesen vizsgált mindent a mi történik és most hirtelen hozzám fordulva, mondá: „A katonaság négyszöget képez, itt valami történni fog“. Én közömbösen maradtam elmerülve szomorú gondolataimban. Helyzetem csak akkor vált szörnyűvé, mikor apát nem láttam többé, hiszen jól tudjátok gyermekeim, hogy én sohasem távoztam oldalától, hozzá voltam szokva még a legkisebb utat is vele együtt megtenni. „Ki szállani!“ rivalt rám a káplár. Ez a szó megijesztett. Körültekintve láttam a közellevő magaslatokon számtalan embert a kik térdepeltek és kezeiket imára kulcsolták, láttam a katonákat négy sorban, közepén a kapitány lóháton. A készülődések exekúcióra mutattak, — a pap jelenléte, én az egyedüli fogoly! Igen itt fognak agyonlőni! ez volt a gondolat mely átcikkázott agyamon. Megfogtam a pap kezét és mondám: „Ön látja most, hogy miért kellett velem jönnie; ámbár kevés idő marad engem a halálra előkészíteni de én számítok Isten irgalmára! Csak arra kérem, ne hagyja el hullámat a mig férjem és gyermekeim azt át nem veszik, zsebembe pénz és ékszer van!“ A százados lóháton a domb mellett állott; a hogy a dobocskához közeledtünk parancsolta: „Térdeljen ott le!“ Én haboztam, — a halál küzdelmének perce; meghalni, oly hirtelen, hát miért oh Istenem?

Aggodalmasan körülnéztem, mindenütt csak fegyver és a távolban imádkozó férfiak, asszonyok, gyermekek, a férfiak fenyegető mozdulatokat csinálnak. Szédülés fogott el, ráncigálni kezdtem kalapomat, egy gondolat: hátha rosszul találnak? — a pap hófehér arca! Oda sugtam neki: „Milyen jó, hogy Károly nincsen itten, a halál nem okoz nekem félelmet.“ Leoldodott a kalap és én elszántan letérdepeltem. Hat katona közeledett, én fejemet oda tartottam, hogy kössék be a szemeimet.

Ahogy így várakozva térdepelek, hirtelen két katona megfogott kezeimnél és négy másik nyirfagalyból kötött vesszőt forgatott a kézben. Mint a viperától megszúrva ugrottam fel látva ezeket a korbáosokat. „Mit akarnak önök velem?” kiáltottam a

A hely a hol a megvesszőztatás történt.

százados felé. „Nem fogja merni, hogy engem ily módon meggyalázzon!” De ez az ember csak a legalávalóbb szitkokkal felelt, — a katonák kezeim után kapkodtak, — iszonyodva, elrémlve hátráltam, kezeimet összekulcsolva fordultam a századoshoz: „Önök is van anyja. Tisztelje azt bennem. Édes anyja megátkozza önt, ha meghallja, mit művelt a fia. Halálos órájára emlékeztetve könyörgöm önnek, ne sértse meg ennyire egy nő méltóságát és becsületét. Hisz bennem meggyaláz minden nőt,

édes anyját, nővéreit!“ Ezután a többi tisztekhez fordultam, hogy mint lovagias férfiak ne engedjék a gyalázatos exekuczió végrehajtását. Végre kétségbeesve a legénységhez fordultam könyörgéssel. A halált kértem a kapitánytól alázattal! Mind hiába!

Lefogtak, — meztelen testemen — oh Isten! Nem hagyta! meghalni szégyenemben!

*

Nem tudom hogyan jutottam ismét a kocsiba, eszmélet nélkül voltam. Lassan az a meggyőződés érlelt elmémbe, hogy én élve nem léphetek többé férjem elé, meg kell hálnom. Mérgem volt otthon, de hogy jussak hozzá? Ebből a mély tünődésből felrázott a testem égő fájdalma. Az öntudat visszatért egy percre. Düh, kétségbeesés szállott meg. A szegény pap csillapítani vigasztalni próbált, de hiszen ez lehetetlen vala, csak meghalni! Csak a halál lett volna vigasztalás.

Igy jöttünk Nándorhegyre. Azt kívántam, hogy Hofmann Zachariás menjen rögtön Ruszkabányára férjemhez, de a százados szigorúan megtiltotta, hogy rokonnaim közül valaki közeledjen a kocsihoz, — így csak jelekkel igyekeztem Antonia hugomnak tudtára adni, hogy siessenek Ruszkabányára.

Tovább hurcoltak Karánsebesre, bebörtönöztek és hat katonára szuronyszegezve állt őrt az ajtomnál. Időről időre tisztek jöttek be és megbámultak mint egy vadállatot, közben szidták Ruszkabányát, annak hazafias lakosságát, a magyar nemzetet. Az egyik tiszthez fordulva azt mondtam: „Úraim legyenek irgalmasak egy nővel szemben és teljesítsenek egy kérésemet. Szerezzenek audienciát Wallmoden tábornoknál“. A tisztek fütyürészve, énekelve távoztak, emlegetve, hogy Bem este fogva behozatott. Szerencsétlenségem annyira elkábított, hogy ez az álhir még sem rendített. Órákig ültem és gondolkoztam hogy miképen lehetne elősiettetni haláloamat. A pap velem volt bezárva. Este 10 órakor azt a hírt hozták nekünk, hogy Wallmoden írásbeli engedelmet adott hazautazásomra.)* Én rögtön távozni akartam, de visszatartott a pap.

„Holnap utazhat nagysád, most feküdjön le és pihenjen.“ És én aludtam. Az az öntudat, hogy szabad vagyok és hogy megtehetem azt, a mit a becsületért tennem kell, — elcsigázott, gyötrött elmémnek és testemnek megadta a nyugalmat.

*) Wallmoden eme hirtelen elhatározása talán abban leli magyarázatát, hogy hír jött, miszerint a ruszkabányai munkások, vagy 4000 ember, mindenféle számmal felfegyverkezve, Karánsebes felé indulni készülnek anyámat kiszabadítani.

Öt órakor ébren voltam és készülődtem a távozásra. A mint az ablaknál álltam, láttam Hofmann Simon társulati tisztet arra menni. „Ez az apa által küldött hirmondó“ — így gondoltam és nevén szólítottam hangosan. Ő megállt, feltekintett, megösmert és gyorsan futott a lépcsőházba; én eléje sietek: „Levele van a férjemtől ugy-e?“

„Istenem nagyságos asszonyom, ön még nem tudja?“

„Mit tudjak? mit csinál a férjem, beszéljen hát?“

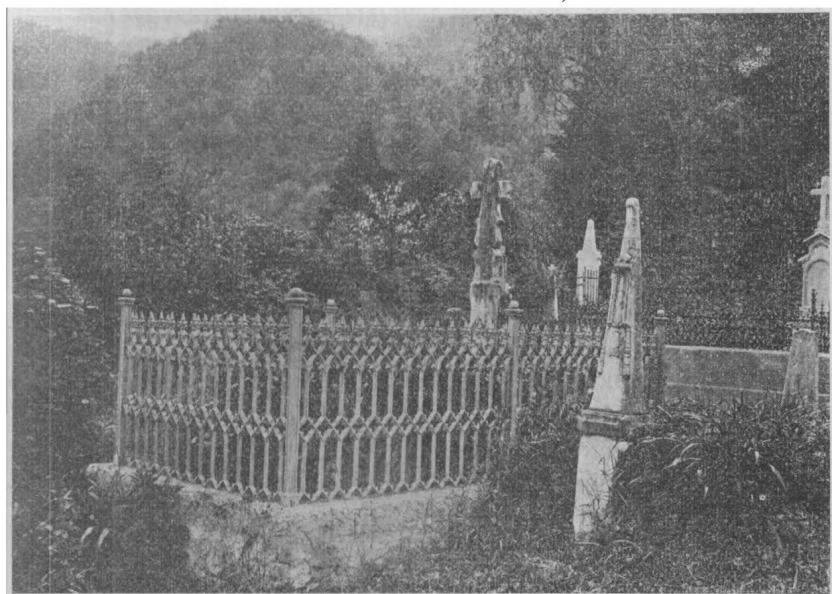
Ő megjedve bámult reám, — a pap visszavezet a szobába. „Ön még nem szenvedett eleget szegény asszony, legyen erősebb mint férje.“

„Istenem, hát Károly beteg, neje meggyalázása beteggettette, mit csináljak plébános ur?“

„Legyen lelkiismeretes anya.“

„És férjem?“

„Meghalt.“

Maderspach Károly sirja a ruszkabányai temetőben.

Ez a szó villámként lesújtott, eszméletlenül le estem a pap lábaihoz.

Oh gyermekeim, és ti kicsikéim Livius és Sándor, ugy-e

nem fogjátok soha elfelejteni fájdalmamat a drága, imádott apáért, ma még ömlenek könnyeim, oh azok soha sem fognak kiapadni!

A papot foglyul visszatartották. Elutazásomat Hofmann Simon előkészíté. Minden gondolatom és érzésem csak férjem hirtelen halálában egyesült, Hofmann ugyan megmondta a papnak hogy hirtelen meghalt, de hogy? Oh de szörnyű ut volt ez, — egyedül, a kétségbeesés martaléka. Mindig csak egy gondolat: Károly meghalt, Istenem, Istenem, hogy hagyta el engemet!

Ohábanál találkoztam Antonia és Ágnes testvéreimmel akik Karánsebesre voltak utban, hogy szabadonbocsátásomat kieszközöljék. Tőlük azután nagynehezen sikerült megtudnom férjem halálának körülményeit. Ő nem tudta túlélni megaláztatásomat! Agyonlőtte magát!“

*

Eddig hűen követtem anyám sajátkezü kéziratát. Ami anyám gyászos elhurcoltatása után történt, arra én mint akkor kilenc éves gyermek igen jól emlékszem és megkísérlem benyomásaimat vázolni.

Apa igen nyugtalan volt, folyton kijárt az utcára, bizonyosan azért, hogy hirt halljon mamáról, mert híre járt annak, hogy Hertlék figyelmeztették az embereket, hogy menjenek el a szabadságfához, ott majd olyanfélét fognak látni a mit soha életében nem láthatnak. Talán két órával az executió után Simon inasunktól megtudta apa a történeteket a legkisebb részletekig. Ezután apa az irodájában foglalatoskodott iratok összeszedésével. Nyugodtnak látszott, senkivel nem beszélt, mindnyájunkat került. Nem jött egy rokon sem, egyedül hagyták őt!

Egyszer csak látom apát elsietni a hidon át az ólomolvasztó felé; én utánna szaladtam és kiáltottam: apa, apa! Erre visszafordult, szigorúan reám nézett, ujjával fenyegetett és azt mondta: „vissza!“ Nem mertem tovább utána menni és hazatértem. Körülbelül egy órára reá hatalmas lövés dördült el, felriasztva a helységet és a munkás népet. Aztán hozták szegény apa össze roncsolt testét. Egy mozsarat vitt az ólomolvasztóból sajátkezüleg a Kiskalváriára vagy Mozsárhegyre (Pöllerberg) a hogy később nevezték, megtöltötte ott és maga gyújtotta alá fejét ráfektetve. Iszonyu volt a nép keserve és haragja, tömegesen tödült borzasztó szitkok között Hertlék háza felé. Ezek a gonoszok csak hirtelen szökéssel mentették meg magukat a nép bosszúja elől.

Es mindez miért történt? mit vétett apa és mama? Hofmann Zakariás volt az első aki fellebbentette a fátyolt arról a szörnyű rágalomról és aljas meséről, melynek anyánk áldozata lön, mely állitolagos vétké volt. „Ön — úgy mondá Hofmann Zakariás anyámnak, — egy szalmából készült bábut, mely a császárt ábrázolá, a plébános segítségével egyházi szertartással a szabadságfa tövének eltemettetett a juniusi honvédünnepély alkalmával. Ezzel vádolják önt.“

„De hiszen ez nem igaz, azt ön jól tudja, tudta férjem, tudta az a sok száz ember aki jelen volt akkor, hiszen az a hazug vád a legsötétebb pokol műve!“

„Csak akkor mondta meg nekem Gröber mikor Karánsebesre vitték.“

„Tehát ezért az égbe kiáltó hazugság miatt lettem meggyalázva, a legnemesebb férfit a halálba kergetve!“

* * *

A megvesszőztetésre Haynau, a hirhedt bresciai hohér adta a titkos parancsot Gröbernek még Zsombolyán, a hol hiába próbálkozott Ferenc nagybátyámnak hulláját felakasztatni. A módokat, hogy mi módon történjék az exekúció, apánk visszatarthatását és az ürügyet mely alapul szolgált anyám bűnhődésének, azt Gröberrel együtt a Krausz és Hertl kompánia főzte ki.

Wallmoden, a nobilis gondolkozású tábornok aki később Pesten maga kereste fel anyámat, hogy részvétét fejezze ki, a megvesszőztetési parancsról nem tudott semmit, és a mint halotta Karánsebesen, hogy mi történt, rögtön elbocsátotta anyánkat a börtönből. De azért Gröber mégis őrnagy lett.

* * *

János bátyám a világosi fegyverletételnél besoroztatott közkatonának az osztrák hadseregbe, (főhadnagy volt a 9. honvédszászlóaljban) és Triesztbe hurcoltatott. Hogy őt kiszabadítsa, anyám elhatározta, hogy Pestre megyen és felkeresi Haynaut.

Közben Antonia és Ágnes testvéreim Hofmann Zakariással Karánsebesre mentek Wallmoden tábornokhoz és beadtak nála egy kérvényt, melyben anyám esetére vonatkozólag a legszigorubb vizsgálatot kérték. Zakariás Temesvárra is elment az ügyben, de már Lugoson katonai őrizet alá helyeztetett és úgy viték Temesvárra. Ott ismét családunk nevében a haditanácshoz folyamodott vizsgálatért. Mind hiába. Mayerhoffer ezredes azt

mondta Hofmannak: hogy a Maderspachok elég bünt követ-
tek el.

Pesten anyámnak első teendője volt Haynauhoz menni, hogy János bátyám szabadonbocsátását kérje. Haynau a Károlyi palotában lakott, én kísértem a mamát oda.

Egy lengyel ulánus tiszt vezette be Haynauhoz, én az előszobában vártam aztán a tiszttel együtt. Egyszerre lármát, szidást hallunk bent a szobában, mely az ajtó felé közeledik. A segéd-tiszt oda rohan, kinyitja az ajtót és karjaiba fogja ájuldozó anyámat aki az öklével hadonázó Haynau elől hátrafelé menekül. „Ihr verdammten ungarischer Weiber“ — így kiabált, — „ihr habt die Revolution gemacht!“

Nagynehezen magához jött az előszobában szegény anyám a kit azután haza vezettem.

Három nappal később átiratot kapott mama Haynautól, melyben az állt: hogy 48 óra alatt fizessen 800 pengő forintot, akkor szabadon bocsátja János fiát. Ez volt Haynau ajándéka. A 800 forintot Schneider József derék kereskedő kölcsönözte anyámnak és nemsokára János bátyám haza jött.*) Ugyhiszem Wallmoden tanácsára anyám a vizsgálat végezt Ernst őrnagy hadbírói is felkereste, azt az embert aki Aradon a 13 vértanu ellen a vádiratot szerkesztette. Ez a látogatás szörnyű volt. Gunnyal és gyűlölettel emlékezett meg a magyarokról és azoknak vakmerő törekvéseiről. „Helyesen történt mindnyájuknak akik elítéltettek. És hogyha ön a bábu bűnben ártatlan is, azért ön mégis áruló a császáron, és úgy mint ön, olyanok mind a magyar asszonyok és mindnyájukért ön lett büntetve. Rosszul nevelték gyermekeiket, a férfiakat az ellentállásra buzdították és lelkesítették és a mit csak tehettek ez átkozott háboruért, azt megtették; azért az ön büntetése helyes volt, köszönetet mondjon ezért a magyar asszonyoknak.“ Ezt mondta Ernst.

Édesanyám testvérbátyja Buchwald Rezső, aki a szabadságharc alatt Olaszországban az osztrák hadseregben mint őrnagy szolgált, 1850-ben folyamodványt adott be a cs. k. föllebbezési

*) János bátyámról megjegyzem, hogy ő a 60-as években, édesanyám tudta és beleegyezése nélkül a nyugdíjas, Versecen élő Gröber őrnagyot ott felkereste és a midőn őt a mostani Glückmann féle kávéházban billiárdozva találta, egy nehéz dákóval úgy megverte, hogy a dákó darabokra tört és ki tudja mi történik, ha a jelenlévő katonák ki nem mentik bátyám kezei közül. Ezentúl a bestiális Gröber nem mutatkozott, teljes elhagyatottságban halt meg.

és büntetőbíróági elnökséghez (K. K. Militärappellations u. Criminalgerichts-Präsidium) kérve abban a birói vizsgálatot a rusz-kabányai, nőtestvére Maderspach Károlyné ellenében elkövetett katonai eljárás tárgyában.

A válasz: Buchwald rögtöni nyugalmaztatása volt.

Hofmann Zakariásné, Buchwald Antonia, anyám nővére sajtókezüleg adta át ugyan ez ügyben folyamodványát a császár kezébe, — eredmény nélkül.

1856-ban a „Pester Zeitung“-ban Herzenau egy levele jelent meg egy angol újságnak címezve, melyben a bábú-historia előfordul azzal, hogy anyám haditörvényszékiileg jogosan lett elítélve.*)

Alig hogy anyám ezt az infámiát olvasta, az igazságot megírta az újságnak és Victor bátyámat küldte a levéllel a szerkesztőséghez. A szerkesztőség a levelet el nem fogadta, állitolag mert tiltva volt anyámtól egy sort is felvenni.

Anyám a levelet és az újságcikket elvitte Wallmoden tábornoknak, kérve őt, hogy parancsolja meg a szerkesztőségnek a cáfolat felvételét. Ezt Wallmoden megtagadta, mondván, hogy ezt nem szabad tennie. Hogy édesanyám felháborodásában mi mindent mondott akkor a tábornoknak azt sejtethetjük, de nem ismételhetjük és felesleges is, de annyit mégis elért, hogy Wallmoden megígérte a vizsgálatot és erre nézve parancsait ki is adta. De alig, hogy megkezdődött a vizsgálat, Wallmodent elhelyezték Ausztriába és Appel tábornok jött helyébe. Wallmoden az ügyet melegen ajánlotta Appelnak. A midőn azután anyám egy audienca alkalmával ezt az ajánlatot igénybe akarta venni, Appel dühösen felugrott és megtagadott minden további lépést ez ügyben.

1861-ben a mikor ismét az országgyűlés együtt volt és a sajtó mindazokat a kegyetlenségeket szellőztette melyek 1848/9-ben

*) Ilyen hazug alias forrásból meritett három angol is a kik mint a „Times“ tudósítói szerepeltek részint Magyarországon, részint Bécsben (lásd Kropf Lajos: A magyar forradalom és a Times, Budapesti Szemle 1906. áprilisi száma.) Az egyik Mr. R. néven gyalázta a magyarokat a Timesben. Bem elfogatta mint kémét Kolozsvárott és csak azért nem lövette főbe mert angol volt. A második tudósító Bird volt aki Bécsben élt. Először fölcsapott forradalmárnak aztán a császár legbuzgóbb hive lett. Tudósításaiban elhallgatott és letagadott minden ami Ausztriára nézve kedvezőtlen volt. Így Windischgrätz vereségét, Pest visszafoglalását, Komárom fölmentését, még édesanyám megvesszőztatását is szét pitgelte. A harmadik Times tudósító Paton volt, Haynau nagy bámulója.

történtek, azt gondolta anyám, hogy most elérkezett az idő, hogy a szörnyű hazugságot tudtára adja a világnak, de előbb a legigazságosabb embertől Deák Ferenctől akart tanácsot kérni. Kétszer volt Deáknál édesanyám, mindég én kísértem őt oda. Az „Angol Királyné“-féle traditionális lakásában fogadott, — oly kegyes, oly szeretetreméltó szíves fogadtatásban részesítette a haza bölcse édes anyámat, hogy ezeket a pillanatokot soha elfelejteni nem fogom. Először átvette anyámtól a memorandumot melyben anyám az esetet leírja, másodizben pedig az ügyre nézve így nyilatkozott: „igazi satisfactiót csak az országgyűlés adhat önnnek, — lehet reperáció az által is, hogy az igazságot publikáljuk az összes bel és külföldi ujságokban. Az országgyűlést feloszlatták, az ujságokban pedig a cáfolatot fel nem veszik. Alkalmasabb időt kell bevárnunk, talán még jönnek jobb napok. A haza érdeke talán azt követelné, hogy fátyolt borítsunk a multra, hiszen még szörnyűbb kegyetlenségek történtek mint az önné, hadd vigasztalja önt az a tudat, hogy szenvedett a hazáért.“

És így édesanyám beenyugodott Deák szavaiban és nem tett azontúl semmi lépést.

* * *

Anyám Aradon született 1804. április 2-án. Apja Buchwald József dr. lengyel születésű volt, Bécsben neveltetett, orvos lett és a bécsi ált. kórházban mint segédorvos működött. Később Aradra került a hol nőül vette Neumann Józsefát és Aradnak egyik legkedveltebb és nagyrabecsült polgára lőn. Nagy előszeretettel tanusított minden szellemi előhaladásért és személyes szabadságért. Élénken érdekelték az akkori franciaországi események, és anyám említi, hogy a házban fogoly franciák mindenféle szolgálatokat teljesítettek. Egy beteglátogatás alkalmával Wenckheim József grófnál Buchwald dr. a cselédek szobájában egy súlyosan beteg francia lovászt talált, a kinél feltűnő jó nevelést vett észre. Az orvos erre figyelmeztette a grófot és kérte őt, hogy engedje meg a beteg átszállítását saját házába, hogy jobban viselje gondját, ami meg is történt. A beteg felépült és igen hálásnak mutatkozott; anyámat és testvéreit tanítgatta francia nyelvben, földrajzban oly kitűnő rendszer szerint, hogy azt később anyánk nálunk is meghonosította. Buchwald dr. nem csatlakozott, — mentől több időt töltött a beteg a háznál, annál gyakrabban tanujelét adta magasfoku műveltségének és nemes

érzésének, — pedig ő mint közkatona lett fogollyá és mint olyan hurcoltatott az aradi várba. Kilenc hónapig volt a házban a midőn egyszer este bejelentette távozását Franciaországba; mutatta Napoleon császár sajátkezű levelét, melyben teljes megbocsátását igéri és császári kegyéről biztosítja. A fogoly e levél szerint gróf Ségur Oktáv volt, fia Ségur Pál Fülöp grófnak, I. Napoleon főhadsegédjének. A fiu vétke az volt, hogy a császárválasztáshoz beleegyezését megtagadta, — ő Napoleont csak mint Consult szerette és támogatta.

Maderspach Károlyné ifjabb korában.

Buchwald dr.-nak 10 gyermeke volt :

1. József, nőül vette Fülepp Emiliát ;
2. Amália, férjhez ment Hofmann Ádámhoz ;
3. Gyula, orvos, nőül vette Sprung Máriát ;
4. Ágnes, ennek férje lett Küsztel Odilló ;
5. Franciska, (anyánk) férje Maderspach Károly ;
6. Antonia, ennek férje Hofmann Zakariás ;

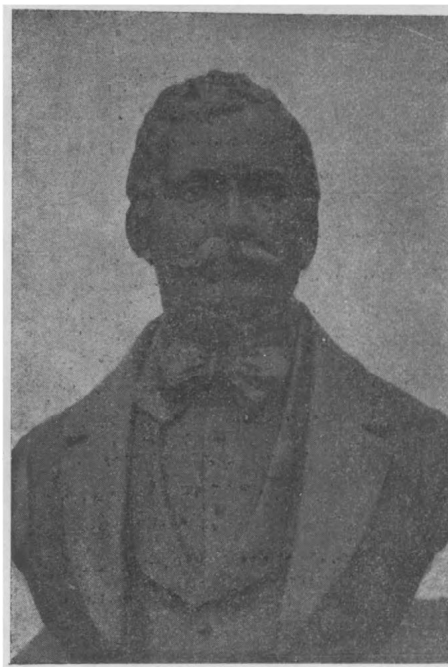
7. Rezső, őrnagy, 1848/9. az olaszországi hadseregnél harcolt, meghalt nyugdíjban a 70-es években Tiszafüreden ;

8. Ede ;

9. Oktáv, korán elhalt ;

10. Felicitás.

Anyám fiatalkori élete a család iránti feláldozás volt. Mint anyjának jobbkeze vezette a nagy háztartást, oktatta és gondozta a fiatalabb testvéreket. Antoniát a család szemefényét, aki ritka szépségével feltűnést keltett, anyám rendkívül becézte és minden nagyobb munkától megkímélte. Ily nagy családos háznál pedig

Maderspach Károly.

tömerdek munka volt, de mindamellett anyám időt nyert arra is hogy atyjának az ujságokat felolvassa vagy azokból referáljon neki a mit nagyon szeretett. Ily módon anyám emlékező tehetsége megszilárdult, megkedvelte az olvasást és tanulmányozást, kivált a történelmet, a melyben bámulatos otthonossága volt. Azonkívül igen szépen rajzolt és festett is.

Amália férjhezmenetelénél ismerkedett meg anyánk apánk

kal Maderspach Károlylyal, és az általános szeretet és tisztelet melyel az egész Buchwald család apánkat körülvette, már akkor mély benyomást tett anyánkra. Miután szüleim sorsa szoros összefüggésben van Ruszkabánya történetével, vessünk előbb egy pillantást e vállalat keletkezésére.

Az 1750—80-as években a Bánságban és Erdélyben, de főképen Krassószörény megyében nagyon lábra kapott a rablás és a többi bandavezető között első helyen állt Sumánka. Gyakori volt az eset, hogy ez a rabló előkelő személyeket elfogott, a kiket később csak dús váltságdíj fejében bocsájtott szabadon. Így egyszer elfogta Hunyadmegyében báró Naláczy steji (később Vaspatak nevű) vasgyárának gondnokát Szájbelyt és sokáig hurcolta magával a hegyekben. Az akkori román-bánáti 13. sz. határozat parancsnoka (székhely Karánsebes volt) Bronovatzky tábornok üldözőbe vette katonáival Sumánkát és a rablókkal való összezsapása alkalmával életét is vesztette. Szájbelyt azután csak úgy lehetett kiszabadítani, hogy általános pardont adtak Sumánkának. A rablókkal való hosszadalmas hurcolkodás alatt a Ruszkahegyre is elkerült Szájbely és itt felfedezte az ottani vasérc fekhelyet. Szabadságát visszanyerve felfedezését nem titkolta és így nagyapám Maderspach János akkori oravicai főbányagondnok tudomására is jutott. Nagyanyám gazdag asszony volt; annak két hatona fitestvérét küldte nagyapám Ruszka vidékére, hogy a vaskő után tovább kutassanak és a később felépített hámort gondozzák és fejlesszék. Atyám, mint fiatalember, nagybátyjait szintén kísérte és egy kirándulás alkalmával mindhárman a rablók fogságába kerültek és elhurcoltattak, de a Karánsebesről kiküldött katonaság kiszabadította őket.)*

*) Az akkori rablóvilágnak egyik érdekes epizódja az, melyet édesapám anyámnak elmondott akkor, mikor Ruszkabánya már régen existált, virágzott és ő ott az ügyeket vezette. Feltűnt ugyanis apánnak, hogy a szomszéd Voiszlova község egyik öreg parasztgazdája anyagilag folyton gyarapodik a nélkül, hogy életmódjában nagyobb szorgalom vagy igyekezet mutatkozott volna. Figyelemmel kísért apám minden újabb mozzanatot a paraszt gazdaságában, lovak, juhok stb. gyarapodását. Mikor aztán már tisztában volt azzal, hogy a parasztnak valami titkos pénzforrásának kell lennie, alkalmat keresett a paraszttal való érintkezésre, ami elég bajjal járt, mert igen zárkózott, komor természetű volt az öreg gazda.

Az a nagy tisztelet, bizalom és szeretet azonban mellyel apámat a határvidék lakossága, de kivált a Ruszkabánya-karánsebesi vidéken körülvevő, hatással volt az öreg voiszlovai parasztra is, kivált mikor apám vadászat közben többször megjelent a paraszt házában.

Egy ilyen alkalomkor faggatni kezdte őt apám: mondja meg, honnan veszi a pénzt a feltűnő nagy anyagi gyarapodására. A paraszt nagyon meghök-

Nagyatyám tervei a ruszkai kutatásokat és hámort illetőleg nem gyümölcsöztek; a két kiküldött testvér nem szerette a magányos erdei életet, hanem katona létükre idejüket inkább Karánsebesen töltötték az ezred tiszteivel. Nagyatyám maga nem akart a vállalatnál törödni, mert az ő legnagyobb ambíciója az volt, hogy érvényesüljön mint tekintélyes állami tisztviselő. Így nem maradt más hátra, mint a hámort a kincstárnak eladni, a mi meg is történt.

Ugyanabban az időben bizonyos Martinschitz Nándorhegyen épített hámort, de nem prosperált sem ez, sem Ruszkabánya. A kincstár Ruszkabányát ismét eladásra kínálta.

Akkor Hofmann Antal volt ott tiszt és nőül vette az ottani korcsmáros Krausz leányát. Lhotka thesaurarius aki a Hofmann családot különösen pártolta, küldte volt Hofmann Antalt Ruszkabányára, részint azért, hogy jövőjét biztosítsa, részint pe-

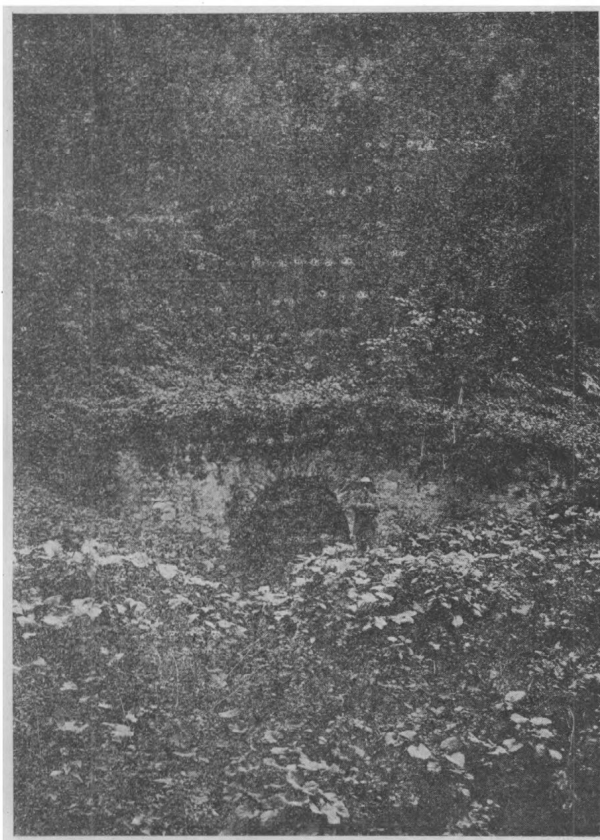
kent és minden módon igyekezett apám gyanuját eloszlatni, ami azonban nem sikerült. Apám egyenesen reá mondta, hogy valami gonosz cselekmény révén jutott pénzhez és ha nem vall, akkor bejelenti a katonaparancsnokságnál. Erre az öreg letérdelt, megcsókolta apám ruháját és ezt vallotta:

„Nem vagyok én bűnös jó uram és elmondok neked mindent, mert bizalmam van hozzád és tudom, hogy titkomat el nem fogod árulni. Ugy volt kérék, hogy fiatal legény koromban egy tinók eltévedt a Bagyes hegyen, arra Pojén felé én azt keresni mentem. Már másodnapja, hogy össze-vissza jártam a vidéket eredmény nélkül, mikor egy este fáradtan arra a kis tisztásra jöttem, a melytől pár lépésnyivel tovább az a méty sziklahasadék van, melyet talán te is ismersz uram. Azt gondoltam, hogy talán abba esett a tinók, de mivel már oly sötét volt, hogy le nem nézhettem a mélységbe, elhatároztam az éjt a közelben álló nagy terebélyes tölgyfa alatt tölteni, hogy reggel vizsgálat alá vegyem a mélységet. Éppen tájra való száraz galyakat keresgéltem össze, amidőn a baloldali völgyből jövő szűzágos nyögést hallottam. A nyögés egyre közeledett és úgy hangzott már most mint egy ember nyögése, aki súlyos teher alatt kapaszkodik a hegynek fölfelé. Gyorsan szijamba dugtam a baltámat és fölkapaszkodtam a tölgyfára és egyik árnyas ágán összekuporodtam. Nem is tartott soká s csakugyan egy ember lépett ki a tisztásra, görnyedve a hátán hurcolt tehertől.

Egyenesen a tölgyfához jött, itt letette a hátzsákok, fegyvereit, késeit az övvel együtt. Az általam gyűjtött száraz galyakat összetördelte és tüzet gyújtott. Azután leheverészett, leoldotta bočskorait és a tarisnyájából előszedett bőrszalonnadarabokkal melyet a tűzön kissé megmelegített, lábait bekenegette. A tarisnyájából még kiszedett egy darab málét, azt megette, aztán végignyujtokodott a gyepon, fejét a hátzsákra hajtva néhány perc múlva mély álomba merült. Ott ülve lesben, visszafojtott lélekzettel a fán, éreztem a rossz szellem be-sugását. Csak egy gondolat foglalt el: az aránylag kis hátzsák a melyet az idegen oly nehezen cipelt, nem tartalmazhatott mást mint pénzt.

Szívem hevesen vert, a terv forrt az agyamban: leereszkedni a fáról, megölni az embert, a pénzt elvenni. Sokáig haboztam, lelkiismeretem ellen heves küzdelmet vívtam, a hideg verejték borította arcomat, reszkettem egész testemben. E pillanatban neszt hallok az erdőben, csendes morgást, galyak tördelését. A zaj közeledik, még egy perc és kilép a sűrűségből egy hatalmas medve. Oda jön a fa alá, körüljárja a tűzhelyet szimatolva, — fújva, morogva szedi fel a szalonnábrót; közeledik az alvó ember zsiros lábaihoz és azokat

dig elzárkózott komor természete miatt. Feladataul kitűzte azt, hogy az ottani hegyekben ércek után kutasson, mert Hofmann Antal ilyen kutatásokban igen jártas volt.

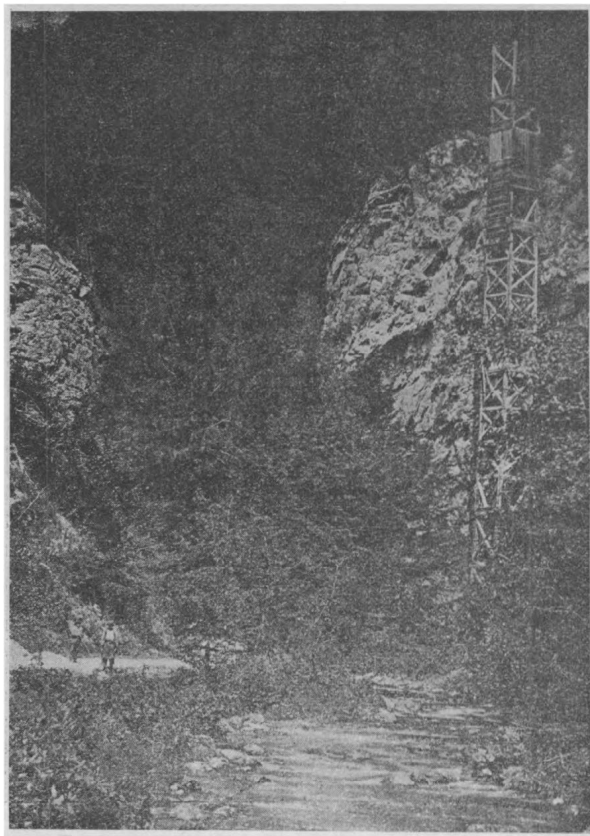
A bóí ezüstbánya bejárata.

Hofmann Antalnál tartozkodtak annak két fiatalabb öcscséi Zakariás és Ernő is, a kik főképpen a vadászatot kultiválták.

kezdi nyalogatni. Alvás közben egyet rug az ember az állat felé, második pillanatban már rajta fekszik a medve, az ember feltápáskodik, irtózatos viadal támad, vasmarokkal átfogja a medve az ordító embert, letepéri ismét, viaskodva gurulnak tovább . . . most egy velőtrázó sikoltás és mindketten eltűnnek a sziklahasadékban! Az egész szörnyű esemény oly gyorsan játszódott le, hogy a gondolat a támadott ember segítségére sietni, alig fogamzott meg bennem, már is vége volt mindennek.

Még minden tagomban reszketve ereszkedtem le rejtekhelyemből és legelőször felemeltem az elpusztult ember hátsákját. Bizony roppant nehéz volt az. Felélesztettem a tüzet és felbontottam a nagy gonddal összekötött zsákot.

Ilyen vadászat alkalmával mindenféle köveket szedgettek össze, melyeket éjjeli tanyájukon a tűzben próbálgattak. Így akadtak rá ólomércre, megtalálták szorgos utánajárással annak kibuvását és így keletkezett a későbbi gazdag Bói ezüstbánya.*)

A seréttorony Ruszkabánya és Ruszkica között.

A bói érceket édesatyám aki akkor kémlész volt Oravicán megpróbálta és ezen próbaeredmények következtében maga is

Csupa ezüst tallér volt benne, lehetett vagy 5000 forint. Hazavittem a rabló fegyvereit és a pénzt, ezt elástam. Ez az a forrás melyből az e'mult hosszú idő alatt meritettem, hogy több földet vegyek és hogy gyarapítsam gulyáimat. A fegyverek még megvannak, ha beakarsz fáradni uram házámba, megmutatom. És most itély drága uram, vétkecs vagyok e vagy nem."

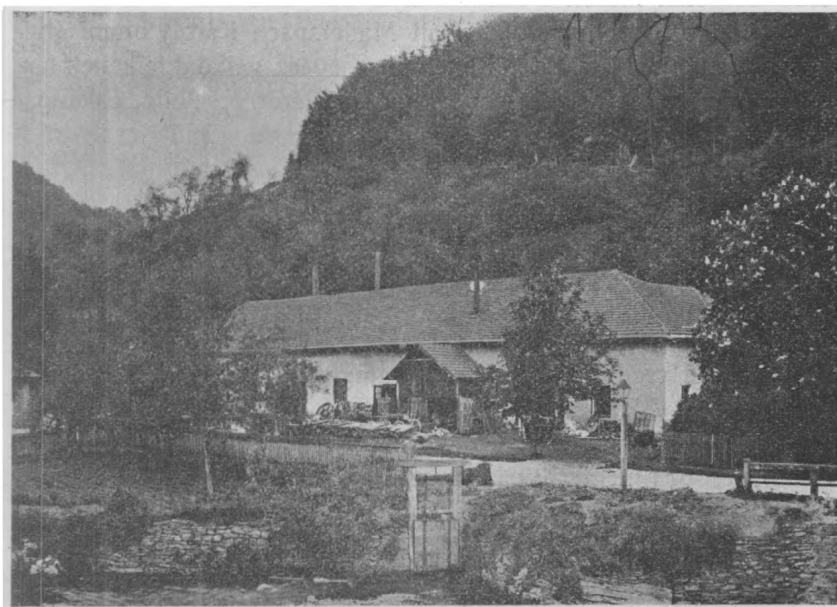
Apám megdöbbenve hallgatta az öreg elbeszélését. Később aztán vele együtt felkereste a páratlan esemény színhelyét és a hasadéokban tényleg ott látta egy ember és egy medve csontjait.

*) Az érc ezüstben dús Galenit (ólomfényle) vala. Az ólom értékesítése céljából apám később Ruszkabánya és Ruszkica között seréttornyot létesített.

elment Ruszkabányára, hogy az érc előjövételét tanulmányozza. Az ott szerzett tapasztalatok arra birták, hogy a kincstári szolgálatból kilépjen és a Hofmann testvérekkel együtt nyilvános árverésen megvegye Ruszkabányát.*)

Igy keletkezett a „*Hofmann Testvérek és Maderspach Károly cég* Ruszkabányán.

Gyorsan felépült az ércolvasztó és egy évi fáradozás és sok mindenféle nehézségek leküzdése után sikerült a dus ezüst-tartalmu ólomércet eredményes olvasztása.

A ruszkabányai ércolvasztó helye, most Antal-hámor.

A haszon, a jövedelem roppant nagy volt. A pénzt könnyedén vették, könnyen kiadták. Akkor került Hofmann Zakariás és Ernő a selmeci akadémiára (1822^{2/3}). Hofmann Ádám moldovai bányáit ruszkabányai pénzzel hozta jó karba, ami nem kis tőkét igényelt. Apám belátta, hogy itt is mint más szerencsés bányászatnál, tönkrejutás lesz a vége és azon'gondolkozott, hogy miképpen lehetne a családoknak jövőjét biztosítani. Ő végre a vasgyár restaurálását találta alkalmas eszköznek, s így azután

*) Állítólag erre a hírre Martinschitz megtévelyodött.

minden szorgalmát, tehetségét ennek az eszmének szentelte.

Beszüntették a moldovai bányák szubventióját, minden egyes társnak egy bizonyos évi jövedelem utalványoztatott, a kiterjedt Hofmann család minden egyes tagjának bizonyos évi járadék jutott; rend támadt és szabályozott ügykezelés kezdett uralkodni.

A nagy ruszskabányai áldás és pénzbőségnek híre terjedt az egész országban.

Ez a körülmény Buchwald dr.-t is érdekelte és elhatározta, hogy egyik szünidőjét Ruszskabányán tölti. Visszajövele után csodadolgokat mesélt a ruszskabányai bányaáldásról és a birtokosok vállalkozó szelleméről. Kivált Maderspach Károly ottani ténykedését emelte ki, a kit föltétlenül az egész vállalat lelkének hirdetett. Hofmann Antalt mint komor erdőjárót ecsetelte, Zakariásnak buzgalmát és finom viselkedését dicsérte. Ernőt csak mulató diáknak nézte.

A mikor Buchwald Antonia Hofmann Zakariás neje lett, anyánk is Ruszskabányára került és élénken érdekelte minden a mit ott látott és tapasztalt. A ruszskabányai körökben anyánk szellemi élénksége nem talált visszhangra, ellenkezőleg megjegyzései politikai, irodalmi, szociális tárgyakról ellenszenvet vagy gúnyolódást eredményeztek; ebben leginkább kitűntek a fiatalabb Hofmannok: Alajos, Virgil és Vilmos.

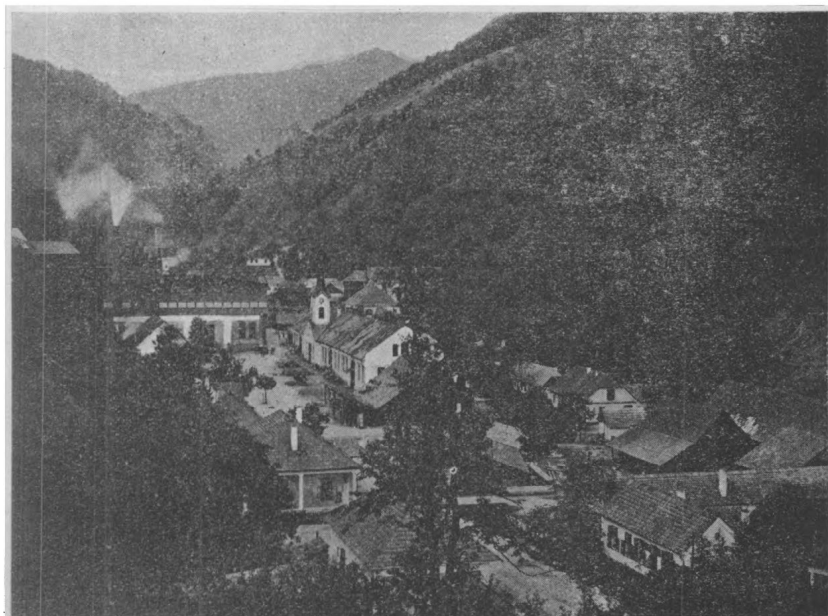
Akkor történt (1828.) anyánk eljegyzése atyánkkal és hat héttel később megtartották a lakodalmat. Atyánk 39 éves volt (szül. 1789.), anyánk 24. Anyánk maga mondja, hogy ez a házasság nem a heves szerelem folyómánya volt, mert hiszen már mindketten túl voltak a fiatalság szenvedélyén. Anyám lángoló vonzalma és ragaszkodása atyám iránt, annak magas értékében gyökerezett; az a tudat, hogy ő a legnemesebb, legkiválóbb embernek a nevét viselheti, mellette élhet, joga legyen örömeiben, bánatában résztvenni, ez tette anyánkat boldoggá.

A gyártelep reorganizációja úgy üzemből mint kezelésben tisztán apám műve volt. 1828-ban apám nősülése évében épült Rusz-kicán a nagy vasolvasztó és ő majdnem egész idejét ott töltötte. Akkor épült a Nándor hámor is.

Nem lehet szándékom a gyár fejlődésének minden egyes mozzanatát leírni, hanem csak nagyjában akarom azokat a tényeket és eseményeket az 1828—1848. időközben felsorolni, melyek a vállalat érdekében kifejtett tevékenységet és úgy a kato-

nai, valamint a bányahatósággal vívott harcot a kellő világításba helyezik.

Napirendre került Lunkány megvétele. Ezt a birtokot azért óhajtották a Hofmann testvérek megvenni, mert annak a révén nemességhez jutottak volna. A cég megbizta Hofmann Zakariást, hogy menjen Bécsbe és ott egy bizonyos Neumann ügyvéd közreműködésével szorgalmazza és üsse nyélbe a vételt a négy Hofmann és Maderspach Károly részére. A birtok árát készpénzben fizette ki a cég és Hofmann Zakariás a donációval haza jött. Annak előmutatása alkalmával kitűnt, hogy a donáció csak a

Ruszkiczai vasgyár.

Hofmann névre szólt, apám neve ki volt hagyva. Hofmann Zakariás ezt azzal indokolta, hogy a donáció megszerzése egy névre könnyebb volt!

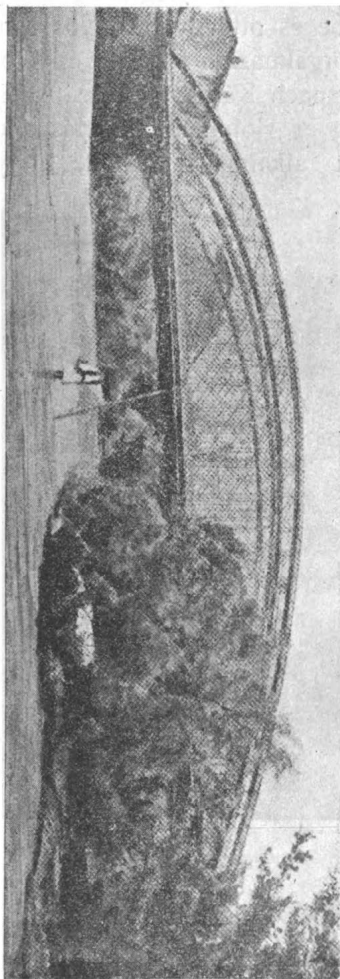
A tapintatlanságot azzal igyekeztek azután jóvá tenni, hogy fűt-fát megmozgattak a káptalannál, a megyénél, hogy apám neve mégis bele kerüljön a donációba.

Apám egy bányamérnök alkalmazását sürgette, mert a bányák minden terv nélkül műveltettek. Hofmann Antal és testvé-

rei ezt ellenezték, mondván, hogy ők a tervet fejükben hordják és térképre szükségük nincs.

Apám erélyes követelése mégis győzött és így meghivatott Niuny bányamérnök.

A Temesen átvezető vasszerkezetű ívhíd Karánsebesen, mely Maderspach Károly terve után épült.

Az ezred felszólítása folytán apám tervet készített egy a Cserna folyón átvezető hídra Mehádián (Herkules-fürdő) és egy a Temesen átvezető hídra Karánsebesen. Régen foglalkozott már apám vasszerkezetű ívhidak szerkesztésével és ilyen hidak építését hozta most ajánlatba. Az ezredparancsnokság elfogadta az

ajánlatot és tervet, de a Hofmann család nem bizott benne és csak úgy járult hozzá a terv kiviteléhez, ha a költség apám részéről biztosítottatik. Ez megtörtént és pedig úgy, hogy anyám leköötötte a költség fejében Dombegyházi pusztáját.*) (1839.)

A sikerült hidak nemcsak az ezredparancsnokság bámulatát vívták ki, hanem országsszerte feltűnést keltettek, hiszen ezek voltak az első vasszerkezetű ívhidak a hazában. Apám Széchenyi István gróf felszólítására a pesti Duna hidra vonatkozólag szintén tervet készített, mely feltűnt merész conceptiója által, de Széchenyi utóbb mégis inkább a Clark féle terv felé hajlott.

Nagy volt az irigység és féltékenység a Hofmann családban, szemrehányásokkal illették apát, hogy egyedül magának vindikálja a dicsőséget, holott a hidak a cég nevében épültek és azzal a csunya váddal sértették, hogy az őt dicsőítő cikkek, melyek az ujságokban megjelentek ő tőle származnak. Idegenek előtt a céget állították oda mint feltalálót és a cég nevében szabadalmat eszközöltek ki. Anyám talán helyesen aposztrófálja őket mikor azt mondja, hogy utó'jára már ők maguk abban a szent meggyőződésben éltek, hogy ők szerkesztették a hidakat.

Nagy hire volt már akkor a ruszskabányai vasárúnak. A bu-karesti vízvezetékhez való összes csöveket Ruszkicán öntötték Marsillon francia mérnök ellenőrzése alatt.

Elérkezett az idő, hogy a katonai kincstárral új szerződés köttessék a ruszskabányai erdőket illetőleg, mert a régi szerződés lejárfélben volt. Előre volt látható, hogy a kincstár a régi szerződés alapján ujat nem fog kötni és szükségessé vált megtudni, hogy mi a véleménye e részben Bidol referensnek és mennyiben számíthat a cég ennek jóakarására. Hofmann Ernő, aki eddig külső üzleti ügyekben még nem szerepelt, instrukciókkal és felhatalmazással ellátva Bécsbe küldetett. A kísérlet azonban nem sikerült, sőt a kellemetlenségek, gyanúsítások és nehézségek egész láncolatát zuditotta Ruszskabányára.

Azt jegyzi meg édesanyám, hogy köteteket lehetne összeírni mindazokról a nagy és apró intrikákról, gáncsokról és vádakról melyek ezentúl Ruszskabánya ellen kovácsoltattak úgy az ezred, valamint a bányahatóságok által, hiszen úgy a karánsebesi tisztikar mint a kincstári bányatisztek már régen irigy szemmel néztek Ruszskabánya gyors felvirágzását és gazdagodását.

*) Lásd: Magyar Mérnök és Épít. Egylet Közlönyét. 1903. I. és II. füzet.

A cégtársak a legkisebb incidens miatt túlkapással vádoltattak és a mint a lavina képződik és folyton nagyobbá lesz, úgy e vádak még a vétek jellegét is öltötték idővel. Nem lehet tagadni, hogy egyes személyek itt-ott tévedtek vagy apró hibát követtek el, de rosszakaratulag soha sem történt [olyasmi a mi a szerződéseket sértette volna.

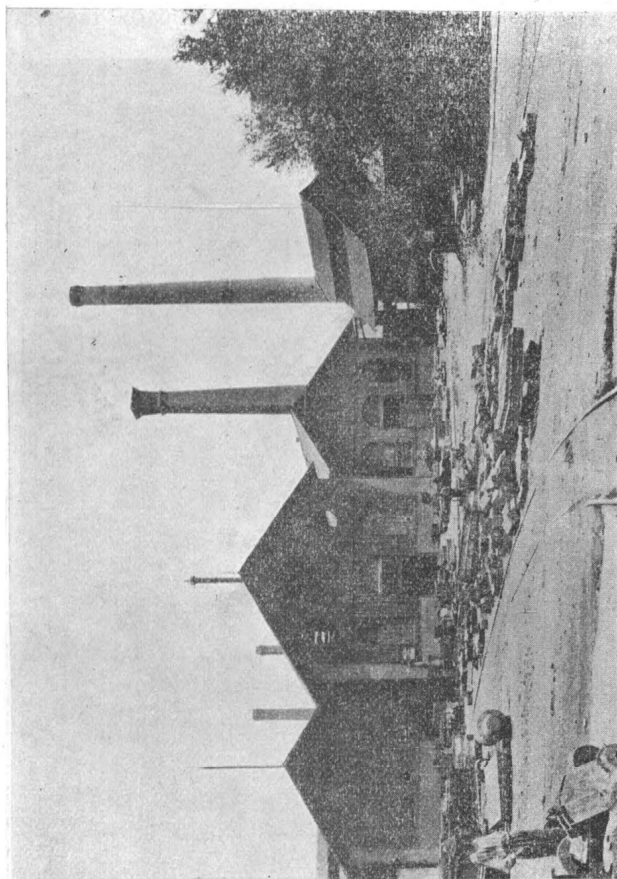
Iparvállalatnál, főképpen bányászati vállalatnál, távolfekvő helyeken, erdőkben, hol kultura nincsen, ott a vállalkozó kell, hogy rendelkezzen bizonyos hatalommal, mert máskülönben nem reuzálhat. A munkás ugylátszik, hogy nyersebb, durvább lesz, ha az élet javarészét a vadonban, a szabad természetben tölti, — a magasztos, költői ihlet mely a művelt embert eltölti a természet szemlélésében, az egy ilyen munkásnál nem létezik.

Ruszkabánya szerződésileg gyakorolhatta a rendőrséget, de csak korlátolt mértékben és tény, hogy addig a míg a társulat beleszólás nélkül élt ebbeli jogával, rendetlenség a munkások között nem igen volt.

Minden héten egy a rendőri ügyeket felkaroló ülés tartott melyhez hivatalos volt az oravikai bányahatóság által Rús-kabányára kirendelt Pötlél nevű közege. Ezen bányatisztnek váltakozó magaviseletén lehetett megösmerni az utmutatásokat, melyeket ő felsőbb hatóságától nyert. Pötlél iskolatársa volt apámnak, előzékeny férfi és baráti ragaszkodással eltelve apám iránt. A hányszor kellemetlen információt kapott, rendes látogatásait házunknál beszüntette és találkozásnál zavarát nem birta palás-tolni, dacára annak, hogy kitünő színész volt. Pötlél nagyon terhesnek találta idővel Ruszkabányán való szereplését és nem nyugodott a míg végre át nem helyezték Dognácskára. Leginkább elkeserítőleg hatott reá az az idő mikor a ruszkabányaiak Nándorhegyet (Ferdinandsberg) megvették.

Az oravikai urak tárgyaltak Hansevich-el Nándorhegy akkori birtokosával, hogy a hámost megszerezzék a kincstárnak és állítólag Tribus Ferenc, egy egykori ruszkabányai tiszt vállalkozott volna arra, hogy ő, ha megnyeri a Nándorhegyi gyár vezetését, Ruszkabányát tönkre teszi, miután ő ennek minden gyengéit ösmeri. Hansevich hír szerint bele ment ebbe az üzletbe és nagy volt a riadalom Ruszkabányán. Éppen estély volt Hofmann Zakariásnál, mikor úgy este 10 óra tájban megjelent ott Fülepp Li-

pót,*) Hansevich ügyvédje. Ő hozta a megnyugtató hirt, hogy a bizottság, mely hivatta volt a szerződést Hansevich-el megkötni, eredmény nélkül visszautazott Oravicára, mert Hansevich a réz érc beváltását termelési árban, a bizottság pedig becsárban ki-

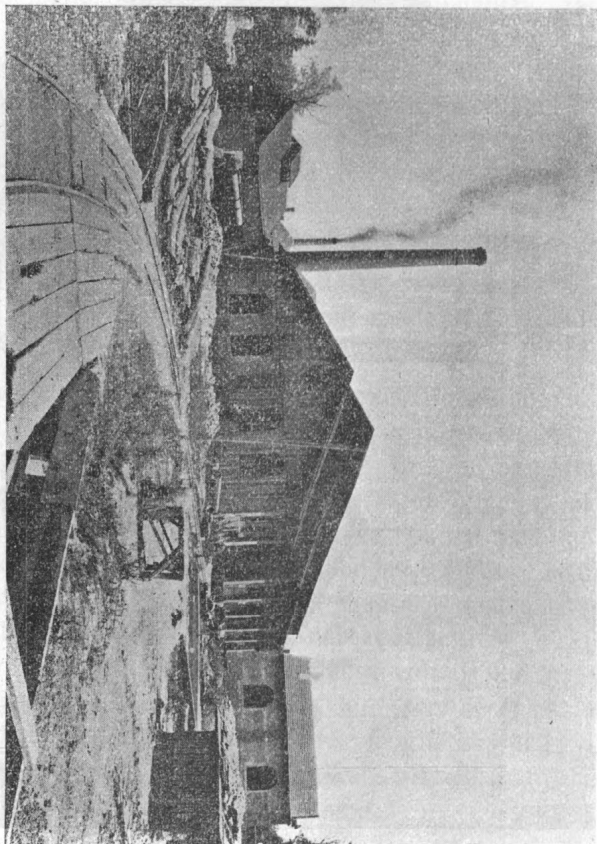
Nándorhegyi vasgyár I.

vánta megállapítani. Fülepp tanácsára a ruszkabányaiak hamarjában összeszedték az egész készletben levő pénzt, lesiettek Nándorhegyre és másnap reggel 6 órakor aláírva volt az adásvevési szerződés Hansevich-el.

*) Fülepp Lipót, Fülepp Kálmán budapesti főpolgármester apja, 1848/9. kormánybiztos, jelen volt a korona elásatásánál Orsován, azután emigráns, sokáig Párisban élt, az első amnesztia alkalmával visszatért Budapestre. Neje Hofmann Ida volt, Hofmann Antal leánya.

Nagy volt a kincstári bizottság haragja a hir hallatára és ez a harag ismét táplálékot adott újabb fondorlatokra Ruszkabánya ellen. De ez ellenállhatott mert pénzügyileg rendezve volt és szilárdan állt jó hire mindenütt. Hogy a személyes ellenségek ellen hathatósabban védekezhessenek, hirneves férfiak jóin-

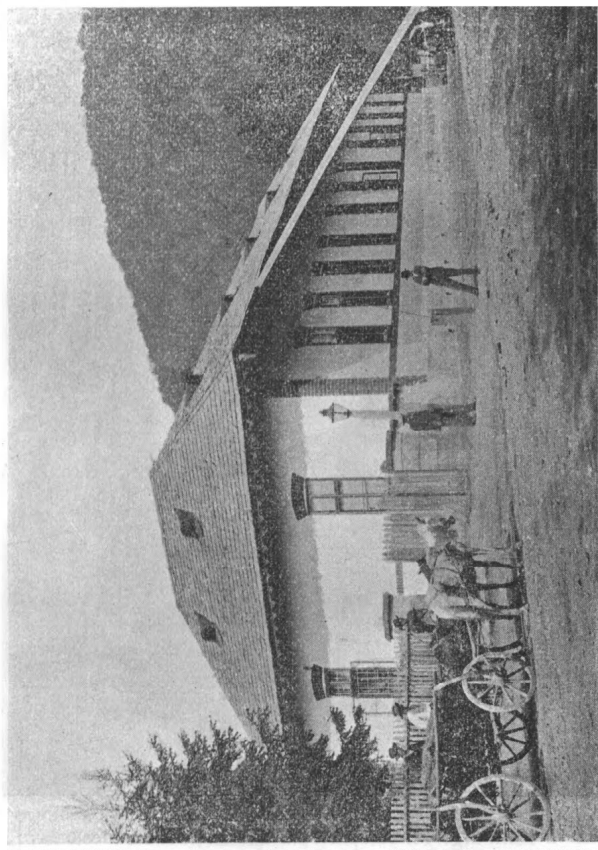
Nándorhegyi vasszár II.

dulatát és barátságát igyekeztek megnyerni, így gróf Széchenyi Istvánét, aki a ruszkabányaiak ügyeit József nádornál sikeresen védte, továbbá Lobkovitz hercegét. Ugy Széchenyi valamint Lobkovitz meglátogatta személyesen Ruszkabányát, apámnál laktak. A dús jövedelem új vállalatok foganatosítására és különféle birtokok vételére serkentette a Hofmann testvéreket. Így kapta

Küstel Odilló*) a hollói birtokot, Hofmann Ernő a dévai rézbányákat, Hofmann Lajos a haczazseli vasbányát és hámort, Hofmann Virgil a sinkai ezüstbányát.

Hofmann Ádámnak aki állandóan Moldován lakott, sikerült a kincstárral egy új szerződést kötni és pedig egyenesen az öreg Ferenc császár közbelépése révén.

A ruszkabányai Maderspach ház.

1845—47. között apám többször találkozott Kossuth Lajossal és tanácskozott vele Ruszkabánya helyzetéről. Ez a mindent átfogó nemes és éleslátású szellem már akkor helyesen meg-

*) Küstel Odilló, aki anyám hugát, Ágneszt vette nőül. 1849-ben családjával kivándorolt Californiába. Magával vitt egy aranymosó gépet és vagy 10 munkást. 1853-ban visszajött egyedül Ruszkabányára és vagy 30 munkást vitt ki magával. Liverpoolban szálltak hajóra, de az a hajó nem érkezett Amerikába, nyomtalanul eltűnt az oceánon, évekig tartó kutatás sem vezetett nyomára. Ág-

ítélte a kormány kétszínű viselkedését a vállalattal szemben és buzdította apát, hogy panaszával forduljon az országgyűléshez.

* * *

1848-ban Maderspach Ferenc nagybátyánk mint nyugalmazott százados Erdélyben, Borbátvizen boldogan és csendesen élt

Katiburgi Maderspach Ferenc honvédezeres.

családja körében. Apánk élénk érintkezésben állott öccsével, kivált a mozgalmas márciusi napokban. Ruszskabányán már kibon-

nes a vad aranyosó nép között egyedül maradt 4 gyermekével. Később S.-Franciskoba menekült és ott mosással tengette életét. Megösmarkedett akkor egy gazdag Brown nevű angol férival aki mindenképen istápolta az elhagyott asszonyt és aki őt később mikor már minden remény szétfoszlott, hogy Küsztel életben van, nőül is vette. A Sacramento folyó egyik szigetét vásárolta meg Brown, ott épített házat és gazdálkodott. A család idővel annyira megszaporodott, hogy a 80-as években egy része egyik csendes oceáni szigetre költözhődött.

tották a háromszinű zászlót és feltűzték a kokárdákat, ellenben Erdélyben, a hátszegi völgyben Rübel őrnagy parancsnokolt és csoportosította az oláhokat; az erdélyi magyarság várva Erdély egyesülését az anyaországgal, csendesen viselkedett.

Április 28-án a bécsi udvari hadügyi tanács Maderspach Ferencet tényleges szolgálatra hívta be és pedig az akkor u. n. illíriai bánati határőrezredhez. A mikor Trayham ezredes Fehértemplomból Temesvárra távozott, Maderspach Ferencet Delíblat állomásáról Fehértemplomba helyezték át mint ezred- és térparancsnokot.

Az ottani derék alkotmányhű német lakosság kétségbe volt esve, mert a rácok egyre fenyegetőbben léptek fel.*) Ferenc nagybátyánk azzal kezdte működését, hogy a városban lakó szerbektől elszedette a fegyvereket és az itt ott portyázó csapatokat szétkergette. Azután felfegyverezte a polgárokat, begyakorolta őket, bátorságra és önbizalomra serkentette őket, s a derék Philipowszky Tamás tüzérparancsnokkal egyetemben organisálta a katonai és polgári adminisztrációt, sáncokkal megerősítette a város, és a legelszántabb ellenállásra készült.

1848. augusztus 19-én megtámadta a várost 6000 szerb Brobulics cs. k. főhadnagy, Petrovics István alias Knicsanin és Milenkovics vezérlete alatt. A szörnyű csata korán reggel kezdődött és tartott a késő délutáni órákig, a mikor Ferenc nagy-

*) Böhm Leonhard az ő kitünő művében: „Fehértemplom története“ a 154. oldalon írja: A fehértemplomi polgárok deputációt küldtek Ferdinánd császárhoz egy felirattal melyben a kétségbeejtő helyzetet behatóan tárgyalják és hathatos védelmet kérnek.

„Ugyanakkor a midőn Fehértemplom magát — úgy mondja a felirat többek között — felségednek legkegyelmesebb rendeletének, melynek értelmében a határőrvidék a magyar miniszteriumnak alárendeltetett, híven aláveti: a bánati határőrvidék két ezredterületében felséged rendeletének ellenében szerb polgártársaink felkelést készítenek elő. És ez a mozgalom akadálytalanul éppen azon elüljáróság szeme alatt terveztetik és folyik, mely eddig minden mozgalmat elnyomni igyekezett. A mi egy helyen jó és törvényes, — az a másikkban mint a jó ügy elárulása lesz hirdetve. Azok akik a felkelést támogatják, ép úgy támaszkodnak felséged akaratára, mint azok, a kik felséged magyar miniszteriumának tekintélyét elismerik. Felséged szent nevével tehát minden esetre egyik részről visszaélés történik. Ilyen körülmények között Fehértemplom hű német lakosságának csak az a szörnyű választása marad: vagy fegyvert fogni szerb polgártársaink ellen, vagy a felkeléshez csatlakozva hazaárulökká lenni!“

A deputáció Innsbruckban megkapta ugyan az engedelmet a felirat átadására, — de feleletet nem, — illetve állítólag Ferdinánd, Jelasich jelenlétében így fejezte ki magát: A fehértemplomiakért nem tehet semmit, mert a grani-
csárok is hűségesebbek náluk!

bátyánk egy utolsó hatalmas szuronyrohammal küzde az ellen-séget a városból.

Egész napon át minden veszélyezett helyen megjelent, egy csataterrről a másikhoz sietett, mindenütt buzdítva a harcolókat, rendezve a támadást és a kevés ágyut beosztva a legszüksége-sebb és legsürgősebb helyekre.*)

E dicső győzelem után Ferenc nagybátyánk rövid időre Ruszkabányára ment pihenni. Szeptemberben ismét visszatért Fehértemplomba. Semmisem jellemzi jobban a reakció kétszínű já-tékát mint az, hogy ő felsége szept. 5-én a miniszterium előter-jesztésére Maderspach Ferencet az augusztus 19-én tanusított bá-torságáért őrnaggyá nevezte ki, — pedig bebizonyított tény, hogy az ellenség egy szintén cs. kir. tisztt vezénylete alatt állott! Phil-lipowszky is előléptetett főhadnaggyá. De igen hamar ledobta a Kamarilla az álarcot. Mayerhoffer ezredes nemcsak, hogy több izben felszólítá Maderspachot hogy adja át Fehértemplomot a szerbeknek, hanem egészen nyíltan szállított azoknak pénzt, fegy-vert és lőszert.**)

*) Böhm Leonhard művében 164 oldal azt írja: hogy a derék Maders-pach délelőtt 11 óraker, a midőn az utcai harc a legborzasztóbban folyt, a leg-sűrűbb golyózáporban lépésről lépésre a templomter felé lovagolt. Ott egy cso-port polgárt talált, kik csüggedtségükben úgy határoztak, hogy történjen bármi, ők hozzátartozóikkal keresztül török magukat Verseczre.

Csak Maderspach hathatós beleszólásának köszönhető, hogy ez a kalandos terv elmaradt. Tüzes szónoklatban előadta, hogy a város a mostani szorult hely-zetben csak a polgárok komoly összetartása által menthető meg, mert ha ők hátat fordítanak a városnak, akkor összes vagyonuk tönkre megyen; a bevonuló ellenség bizonyára előzetes dúlás után felgyújtaná a házakat és azokból nem maradna semmi, mint az üres falak és hamu! És azután nagyon kétséges, si-kerül-e az áttörés? miután az ügyes és erélyes védekezés a sok asszony és gyermek miatt hátrálva volna. A tömeg lelkes kiáltása között így végezte Ma-derspach szonoklatát: „Összetartva nem bírnak velünk, mindnyájan egy em-berért állunk.“

Böhm megjegyzi: Soha életemben nem fogom elfelejteni azt a hatást, melyet Maderspach lángoló szavai idéztek elő; minden szemben felvillámlott a bátorság tüze és egyhangulag úgy határoztak a polgárok, hogy maradnak, bármi történjék is, védeni fogják a várost az utolsó töltényig, az utolsó csepp vérig.

Maderspachnak köszönhető első sorban az augusztus 19-i győzelem, aki hidegvérrel, lélekjelenlétével, okosságával, nemkülönben erélyes, de egyszers-mind szerény, minden áldozatra kész magaviseletével és ritka becsületességével az általa vezérelt nép bizalmát oly nagy mértékben bírta, hogy azt az egész napon át lankadatlan harcban tarthatta. Késői unokáink e miatt nevét dicsőí-teni fogják!

**) Latour osztrák hadügyminiszter szeptember 18-án a fehértemplomi küldöttségnek azt mondta: hogy a milyen nagyon sajnálja is az ártatlanul szen-vedő várost, ő mindaddig nem segíthet a míg a *Magyarországban minden nap várható forradalmi kormány* (?) módot nem nyújt, hogy a katonasággal más-keppen rendelkezzen. (l. Böhm L. 187. oldal.)

Maderspach Ferenc hű maradt a magyar ügyhöz. A kormány kinevezte ezredesnek és ő a dicső 9. honvédszászlóalj (a vörössipkások) élén megverte a szerbeket szept. 7-én Vracsevgajnál és elpusztította ottani táborukat. Október 17-én ostromolta és bevette a vörössipkásokkal*) a kussicai sáncokat, november 30-án szétverte a rácsokat a Karas folyónál az u. n. Ördöghidnál

Maderspach Ferenc siremléke Zsombolyán.

Decembor 4-én távozott Ferenc nagybátyám Fehértemplomból és Kis Ernő hadosztályához csatlakozva győzött Karlsdorf, Alibunár

*) Querfeld Konrád Fehértemplom város tanácsnoka 1908. szept. 22-én hozzám intézett soraiiban arról értesít, hogy : Schöffner F. M. 85 éves fehértemplomi volt kereskedő hagyatékában egy kép találtatott, melynek alján ez olvasható : „Fahnenweihe des 9. Honvédbataillons den 30. September 1848.“ Quer-

és Járkovácnál. Az uralkodó roppant hidegben megfagyott a Pancsova elleni menetelésben orra, lába, keze és a visszavonulásnál Versecz-felé meghalt egy parasztszekeren, gyászolva és megsiratva hű katonáitól. A hőst Zsombolyán temették el.**)

Mikor a hiéna Haynau 1849-ben Zsombolyára bevonult, megparancsolta Maderspach Ferenc hullájának kiásatását és felakasztását. A derék sváb zsombolyai lakosok azonban: férfiak, nők, gyermekek körülvették a sirt a legnagyobb ellenállást han-

A fehértemplomi Maderspach utca I.

feld ur a kép másolatát meg is küldte, gyakorlatlan kéz műve, de érdekessége éppen abban áll, hogy a vörössipkások zászlószentelését örökíti meg, mely egyetlen szabadságharci könyvben említve nincsen. A kép Fehértemplom főutcájának egy részét mutatja, 3 lovas alak alatt Hauptmann Blitz (Villám Gyula), Maderspach és Abancourt neve áll, utánuk a zászlóvivő a nemzeti címerrel ékesített zászlóval és utána a vörössipkások legénysége. Ugy Villám Gyula valamint Abancourt Károly hősieen küzdöttek Maderspach oldalán Fehértemplom ostrománál. Abancourt a nyugoti városrész védelmének aug. 19-én bravuros bátorságával általános bámulatot keltett. 1849. október 2-án Budapesten Woronieczky Micislav és Giron Péter a német legio parancsnokával együtt vértanúságot szenvedett.

**) Az 1870. augusztus 7-én tartott Fehértemplom város közgyűlésén Böhm Leonhard indítványára a város hős védelmezőjének emlékére egy új utca a „Maderspach-utca” nevet nyerte.

1900-ban Fehértemplom város és Zsombolya község derék polgárai a Maderspach sirt Zsombolyán pompás emlékkövel díszítették.

goztatva, úgy hogy Haynau a borzasztó tett keresztülvitelét nem merte fogadosítani.

Maderspach Ferenc még mint egészen fiatal tiszt, tüntette ki magát a lipcsei csatában és tanúsított bátorságáért a Mária Terézia keresztet és a Katiburgi előnevet kapta.*)

* * *

Ruszkabánya a határörvidékben fekvő, katonákkal megrakva egy osztrák parancsnok alatt, hamar érezte a reakció befolyását.

A fehértemplomi Maderspach-utca II.

A parancsnokság megengedte az ágyúk öntését, azoknak felszerelését, sőt öregebb tüzéreket küldött Karánsebesről, hogy azok a gyári munkásokat az ágyúk kezelésében oktassák.

Az első két ágyúval János testvérbátyám mint 17 éves fia-

*) Az 1880-as években Kassán járván De Pourci tábornokkal találkoztam, aki Maderspach Ferencsel Olaszországban a Don Miguel ezrednél szolgált. Mélyen meghatva így szólt hozzám: „Az ön nagybátyja Ferenc nemcsak a legszébb férfi volt a hadseregben, hanem a legnemesebb, a legbátrabb katona a kit valaha ösmertem, áldott legyen emléke!”

Maderspach Ferenc nejét szül. demsusi Lukács Katalint férje halála oly mélyen sujtotta, hogy alig három hónap eltelté után követte őt a sirba. Egyetlen még élő fiuk Katiburgi Maderspach Olivér Máv. főellenőr.

talember 23 emberrel Oraviczára indult. Onnan Fehértemplomba küldték Rác kapitánnyal a 9. zászlóaljából és 600 emberrel Ferenc nagybátyámhoz. Az ágyú Fehértemplomban maradt, János pedig beállott mint közlegény a 9. zászlóaljba. Ezzel azután végig küzdötte az egész szabadságharcot Világosig, hol mint honvédfőhadnagy osztrák fogságba került és közkatonának besorozva Triesztbe hurcoltatott.

Ruszkabányán tovább folyt az ágyúk és golyók öntése és szállítása a megszorult bányavárosokba, a rácok által megtámadott helyekre és táborokba.

1848. október 3-án dobszó mellett kihirdették Jelasich proklamációját és szigorúan megvolt hagyva, hogy a kihirdetésnél jelen kell, hogy legyen minden férfi, nő és gyermek. Apám beteg volt, anyám nem távozott tőle és így ezt a mulasztást is anyám rovására írták.

Október 24-én történt a szörnyű zalathnai (preszáki) vérfürdő. A hír nagyon lesújtotta apámat, mert egy igen kedves jó barátja Reinbold József kir. bányatiszt szintén ott vesztette életét. A midőn Reinbold ugyanis látta, hogy mily borzasztó módon ölik az oláhok férfit, nőt, gyermeket egyaránt és meggyőződött, hogy menekülésről szó sem lehet, ő maga agyonlőtte először nejét, azután két leánygyermekét és utoljára maga magát. E vérfürdőben pusztult el Lukács Béla volt kereskedelemügyi miniszternek atyja, anyja és öt testvére is.

Egyszerre jött a parancs, hogy adjuk át az ágyúkat és fegyvereket. Rübel őrnagytól pedig a következő parancs érkezett:

Vom Militär-Commando des Hunyader Comitatus. Nr. 43. Hátszeg, 16. Oktober 1848. In Folge der eingetretenen Verhältnisse und der über die Bergwerksgesellschaft circulirenden Gerüchte, habe ich mich entschlossen, Sie aufzufordern, mir kurz und klar zu erklären: ob Sie kaiserlich, oder national ungarisch gesinnt sind? Zwei Individuen hierher zur Berathung zu senden, denen ich in jeder Beziehung auf Ehrenwort sicheres Geleite verspreche. In dem ungehofften Falle jedoch als die geehrte Gesellschaft dieser ehrenhaften Aufforderung, nicht entspreche, werde ich mich gezwungen sehen mit einem Bataillon Infanterie, 2 Abtheilungen leichter Cavallerie und 20000 Landstürmen in Ihren Bezirk zu ziehen, und das Interesse des aller durchlauchtigsten Kaisers zu vertreten.

Rübel, m. p. Major.

Magyarul : 43 sz. A hunyadmegyei katonai parancsnokságtól. Hátszeg, 1848. október 16. A beállott körülmények s a bánya-társulatról keringő hírek folytán, elhatároztam önöket felszólítani röviden és tisztán kinyilatkoztatni : valjon önök hivei-e a császárnak, vagy magyar nemzeti érzelműek ? Két személyt küldjenek ide tanácskozásra, kiknek minden tekintetben becsületszavamra biztos utat ígérek. Abban a nem várt esetben pedig, hogy a tisztelt társaság ezen becsületes felszólításomnak eleget nem tenne, kényszerítve látnám magamat egy század gyalogsággal, 2 osztály könnyű lovassággal és 20000 népfelkelővel járásukba vólni és a felséges császár érdekeit védelmezni.

Rübel s. k., őrnagy.

Ugyanakkor még a következő rendelet érkezett Gerlich ezredestől :

Nr. 1957. Vom Regiments Commando. Der Stationscommandant von Ruszkberg erhält hiermit den Auftrag den Eigenthümern der ruszkberger Gusswerke zu eröffnen, dass sie den Guss der in Frage stehenden Kanonen-Kugeln ohne Verschub beginnen mögen. Sollten dieselben diesen Befehl nicht allsogleich Folge leisten, so ist hierüber anher die Meldung zu erstellen, denselben alle Schutz und Sicherheits Garantie zu versagen und andere geeignete Massregeln zu ergreifen. Bei Eröffnung dieses ist denselben noch zu bedeuten, dass sie durch solche absichtliche Verzögerung uns beweisen wie sehr sie auf alle Art und Weise dem K. K. Militär-Commando entgegen zu wirken sich bestreben.

Karánsebes, 11. Október 1848.

Gerlich m. p., Oberstleutenant.

Magyarul : 1957. sz. Az ezredparancsnokságtól. A ruszkabányai térparancsnokságnak meghagyatik, hogy a ruszkabányai öntőmű tulajdonosainak jelentse ki, miszerint a kérdésben lévő ágyúgolyók öntését haladéktalanul kezdjék meg. Ha nevezettek ezen parancsnak rögtön eleget nem tennének, akkor erről ide jelentés küldendő és nekik minden védelmi és biztosítéki garancia elvonandó és másféle intézkedések foganatosítandók. Ezen parancs kinyilatkoztatása alkalmával még az is tudtokra adandó, hogy ők ily készakaratu halasztás által bizonyítják, mily min-

denféle uton és módon igyekeznek a cs. k. katonai parancsnokság ellen cselekedni.

Karánsebes, 1848. október 11.

Gerlich s. k., ezredes.

Édesanyám irataiban már most szószerint így folytatja :

„A helyzet igen kinos volt. Rübel kívánságát teljesíteni, hogy Hátszegre menjünk, örültség lett volna ; valjon melyik császári tiszt becsületszavának lehetett volna akkor hinni ? semmi szín alatt sem engedtem volna férjem távozását Hátszegre. Abban állapotunk meg, hogy tárgyalást kezdünk az ezreddel. Felszólításunkra Ruszkabányára jött Appel tábornok és Gerlich ezredes több tiszttel és valami 80 határőr katonával.

Ruszkabánya (északi részlet.)

A véletlen úgy hozta magával, hogy ugyanaz a nap nagyenyedi urak jöttek Ruszkabányára a kik ágyukat kértek Nagyenyed részére. Mit tegyünk ? Lehetetlen lévén egyrészt az ágyukat a hátszegi völgyön át szállítani, másrészt a helyőrség sem engedte volna meg az elszállítást, de hő kívánságunk még is az volt, hogy az ágyukat az osztrákoktól elvonjuk, — tehát úgy

csináltuk, hogy éjjel 3 ágyút leszereltettünk, a részeket szénába burkolva létrásszekérre raktuk, a szénára az urak ültek és így mégis hajnalban elmehettek.

Az osztrák tisztek előadták a bécsi udvari hadtanács feltételeit: Ki kellett adnunk az összes kész ágyukat és kaptunk annak ellenében egy 60 emberből álló védőrséget tiszttel. Az egyedüli haszon az volt, hogy nem kényszerítettek valami nyilatkozatra, mely esetleg egyikünk szabadságába került volna. Fájdalom, csak én nem bírtam magamat fékezni és a tisztek jelenlétében aggodalmamnak adtam kifejezést, hogy eme védőrség mellett~~ne~~ne úgy járjunk mint a szerencsétlen Moldova, melyet

Ruszkabánya (déli részlet).

Blomberg őrnagy a szerbek kezére adott, akik azt felperzselték és számtalan embert koldussá tettek.

„Igen szomorú idők következtek. Kényszerítettek golyókat önteni Rajachich részére, a szerb felkelők vezérének. Ezekkel a golyókkal lödözték Fehértemplomot, melyet Ferenc sógor védett és fiam János is ebben segédkezett neki, mint kőzkatona. Mindent megtettünk, hogy az öntést halasszuk, — azt bizonyítja

az előbb közölt Gerlich féle átirat. De hiába volt minden. Az öntődében katonák helyezkedtek el, tisztek őrizték a termelést és elszállítását és mennyi zaklatásnak voltunk kitéve, mert oly rosszul lőttek a szerbek és ennek óka a golyók voltak! Hát az igaz, hogy minden kikerült golyót nem csak a mi szülei, hanem minden munkás átka kísérte, hogy visszaverődjenek a szerbek testébe.

Ily szomorúan eltelt a tél. Az oroszok első betörése Erdélybe véghetetlenül megijesztett minket; éreztük a reakció hatását. Szegény Jani fiam, te akkor a csaták zajában éltél és ragyogó remény töltötte el Magyarországot. De másként volt ez nálunk, kivált apa sokat szenvedett lelkileg, úgy viselkedett mint egy jós, reménye nem volt, mindent sötét színben látott, talán mert jobban ösmerte az osztrákot, vagy nagyobb éleslátással ítélte mint mi mindnyájan.

Egy rövid időre azonban még apa is felocsudott apathiájából, mikor cgymásután hír jött Bem apó győzelmeiről. Bem, lélekben és jellemben egy második Washington, nemes szívvvel, minden személyes becsvágy nélkül, csak az általános népszabadságért hősként küzdött.

Bem győzedelmes megjelenése az u. n. Vaskapun*) és Karánsebesen visszaadta rövidre szegény apának a lelki egyensúlyt. 1849. április 17-én érkezett Bem Karánsebesre, előzetesen a rusz-kabányai osztrák őrség elvonult és jött a 24. zászlóaljból egy csapat honvéd Reményi százados és Réty József főhadnagy vezetése alatt.

Bem meghívására apa Karánsebesre sietett Hofmann Ádám társaságában a hol tanácskozás folyt ágyúgolyók és bombák, valamint 20000 lándzsa szállítása miatt. Bem akkor apához fordulva következőleg nyilatkozott:

„Tudomásom van az ön hazafiasságáról és kiterjedt ügyismeretéről, nemcsak a bánya és kohászat terén, hanem a határvidék egyéb viszonyaira nézve is. Adjon tanácsot, hogy miképpen adminisztráltassam legjobban ezt a vidéket úgy, hogy mentől kevesebb katonát hagyjak itt, mert nekem a legrövidebb idő alatt pacifikálnom kell a Bánátot.“

Apám azt felelte, hogy ez igen könnyen megtörténhetik ha Bem a magyar kormány 1848-ki ígérését a só ár leszállítása te-

*) Vizválasztó Hunyad- és Krassó-Szörény megye, — Hátszeg-Váralja és Bauczár faluk között.

kintetében beváltja, megszünteti a kordon szolgálatot, megengedi, hogy a községek maguk válasszák bíráikat, a kormány csak az oláh nyelvet értő biztosokat nevez ki, — ezzel megnyerhető volna a határőrvidék lakosságának bizalma.

„Jó, helyes, — mondá Bem — a ruszskabányai térparancsnokot utasítani fogom, hogy önnel járjon faluról-falura; az ön személye és jelleme garanciát fog nyújtani. Katonaságot csak annyit hagyok Ruszskabányán, hogy a gyár védve és a golyó és egyéb szállítás biztosítva legyen.“

Igy is történt, az egész vidék csendes maradt és alig volt vidék Magyarországon, melynek lakosai oly keveset szenvedtek volna a háboru által, mint ez az oláh-bánáti határőrvidék.

* * *

A ruszskabányai események a régibb történeti művekben (Horváth, Klapka stb.) sajátságos módon említve nincsenek és mivel azokkal csak sporadikusan megjelent incorrect újságcikkek (Herzenau, Bird stb.) foglalkoztak, nem is lehet csodálkozni, hogy az újabb írók műveikben vagy cikkeikben a tényeket nem hiven, sokszor elferdítve pertraktálják.

Gracza György a „Szabadságharc történeté“-ben a ruszskabányai esetet egy szóval sem említi. Anyámról csak annyiból emlékszik meg, hogy a III. K. 41. lapján ezt írja róla: „Maderspachnét nyilvánosan megvesszőztette a véreskezű Haynau *a miért bujdosó honvédeknek adott menedékhelyet.*“ Továbbá V. k. 1318. lapon ezt írja: „De még a nők iránt sincs kimélettel Haynau. Példa Maderspach Károlyné, a kit *Szászskabányán* a nyílt piacon vesszőztet meg; s mi volt e köztisztületben álló uriasszony bűne? *Az, hogy éjjeli szállást adott egy bujdosó honvédnek.*“

Dr. Kacziány Géza az 1906-ban megjelent „Magyar vértanúk könyvé“-ben a 44. lapon azt mondja: „A magyar csapatokat a vezérek demoralizálták, az egyes helyek védelmét meghiusították s csak az olyan derék hazafiak fáradozásának volt köszönhető, hogy több ártatlan vér nem folyt, a milyen Maderspach alezredes volt, Fehértemplom hősi védője
. *E derék hazafit a hadjárat fáradalmi viiték sirjába, nejét Haynau egyenruhás, tisztiranggal bíró pribekjei korbácsolták meg Szászskabánya piacán, a miért Kmetty tábornokot menekülésében elősegítette.*“

A 84. lapon ez áll :

„Ha Haynau egyéb galádságaiért nem is lakolt meg, egy aljasságáért majdnem életét veszíté*): ez *Maderspach Károlyné megvesszőztatése volt, melyet Gröher nevű osztrák kapitány Ruszkabánya község piacán eszközöltetett Haynau parancsára Kossuth az Orsova előtti utolsó éjet Maderspachné házában tölté, mind rajongó tisztelettel látott vendég, ezt megtudta Haynau és Maderspachné ezért a község piacára hurcoltatván, ott ruháit letépték róla és a gyöngye uri nőt véresre vesszőzték.*

Dr. Kacziány szerint tehát két Maderspach nő lett megvesszőztetve és pedig :

1. Maderspach Ferencné Szászkabányán és
2. Maderspach Károlyné Ruszkabányán!

Meseszámba megyen természetesen az is, hogy Kossuth utolsó éjjelét nálunk Ruszkabányán töltötte, és hogy ez volt az oka a vesszőzésnek.

Gracza György „Szabadságharc történeté“-ben Ferenc nagybátyám Fehértemplomi hőstetteit igen hüen ecseteli, csak kár, hogy Ferenc nagybátyám arcképe alá a Maderspach *Sándor* név csuszott be és ez a sajtóhiba csak a képek jegyzékében corrigáltatott. A kép Kreith gróf révén jött a könyvbe. A képet t. i. tőlem Réty József volt 1848-iki honvédfőhadnagy, aki Ruszkabányán az ott állomásozó honvédcsapatnál szolgált, azzal kérte kölcsön, hogy Kreith gróf erekye kiállításában helyet foglaljon. A kép valószínűleg még most is a Kreith-féle gyűjteményben van.

Ugyanakkor Rétynek anyám kéziratát is kölcsön adtam. Ez a kézirat valahogy Hentaller Lajos kezébe került. Hentaller maga 1906. június 19-én hozzám intézett soraiban azt mondja, hogy egy gyöngye fordítás jutott az ő kezébe, az eredeti pedig szerinte vagy gróf Károlyi Gábor, vagy Gelich Richárd tábornok birtokában volt. A kézirat azonban hozzám visszakérült. Hentaller „Vérrózsák“ című művében a ruszkabányai eset ezen fordítás alapján elég pontosan és hüen jelent meg. Megjelentek még újabb időben több az esetre vonatkozó cikkek a lapokban, nagyjából durva elferdítések, vagy tiszta mesék. Így Zerkovitz 1905-ben a „Magyarország“ egyik tárca cikkében Ferenc nagybátyám fehértemplomi harcát a Zsily völgyébe

*) Haynaut Londonban egy sörgyár munkásai véresre verték.

helyezi át és összekeveri az anyám esetét a fehértemplomi eseményekkel!

1907-ben „Augusztusi krónika“ cím alatt Kovács János foglalkozik anyám esetével, de e cikkben minden hamis és valótlan. Ő szerint apám jelen volt az executionál és Gröber azt mondta volna anyámnak könyörgésére: „Hängen Sie sich auf!“ Továbbá anyámat Fehértemplomba hurcoltatja, hadi törvényszék elé állíttatja és így tovább csupa badarság in infinitum!

* * *

1850-től 1854-ig laktunk Pesten a volt Rösch-féle házban a régi halpiacon. Én és Sándor öcsém a Marmak-féle kereskedelmi iskolába jártunk, Antónia testvérem otthon nyert nevelést, tanítói közé tartozott: Lewis angol nyelvtanár, Langer János zongorát, Böhm Gusztáv éneket, Fischer földrajzot és történelmet tanított. Járt hozzánk mint correpetitor a fiatal Péch is a kinek bátyja Péch Antal később kamaragróf volt Selmecbányán. Az ifj. Péch a moóri csatában mint honvéd jobb kezének két ujját kardvágás által elvesztette. A csonka kezével azonban kitűnően irt, rajzolt faragott. A városligeti vadgesztenyék gyümölcséből gyönyörű faragványokat készített, köztük emlékszem egy térdeplő zászlót tartó honvéd alakra. Az egész alak a gesztenye feléből került ki, másik fele fedélnek szolgált. Ez a Péch később nagy matematikus és hírneves csillagász lett.

János bátyám visszaérkezve Triestből, egy ideig Nagynál (gr. Batthyányi Kázmér volt alcsúthi birtokán igazgató) kertészkedett, később anyám dombegyházi pusztájára ment gazdálkodni. Victor bátyám a ruszka bányai katasztrófa után Selmecbányára bujdosott és ott beiratkozott a bányászati akadémiára, később Ruszka bányára ment mint hármorgondnok. Társa volt Selmecbányán Wein János, aki szintén Ruszka bányán talált alkalmazást mint bányagondnok és 1855-ben nőül vette Antonia testvéremet.

Egy izgalmas esete volt anyámnak Pesten. Schneider Józsefnénál (szül. Mosánszky, Eperjesről) bujdosott akkor egy rokona Okrutzky Aurél fiatal eperjesi ügyvéd. Schneidernénak sikerült részére (persze más néven) utlevelet szerezni. Az alkalmat anyám fel akarta használni Bem tábornoknak levelet írni. A levelet finom vászondarabra írta és Okrutzky kabátjába lett bevarrva. Okrutzkyt azonban a ki hajon indult Orsova felé, a határon elfogták, visszahozták Pestre és becsukták a Neugebäudebe.

Nagy volt az ijedtség, hogy valahogy ráakadnak a Bem levelére. Schneidernének roppant fáradsággal, kitartással sikerült egy eperjesi bakát aki Okrutzky börtönét felváltva őrizte, megnyerni, aki aztán egy alkalmas pillanatban tótul odasugta Okrutzkynek: „adja ide azt a rongyot!” ezt végre Okrutzky megértvén, a vászonlevelet összegyűrve a baka markába nyomta.

A Nemzeti színházba is jártunk mi gyermekek Péch társaságában. Hallottuk: Stégert, La Grange-t, Hollossy Kornéliát, bámultuk Davisont, Rachelt. A német színházba is jártunk néha-néha, ha külföldi neves színészek léptek fel; ez a színház akkor a redout (vigadó) épületben, később az Erzsébet-téren volt.

Pestről Aradra költözködtünk, hol a szünidőket Jáni bátyámnál a dombegyházi pusztán töltöttük. Aradon barátságos viszonyban volt anyám a Vásárhelyi, Purgli, Fedregoni, Derra családokkal, a pusztán pedig Buchwald József anyám testvérbátyja volt a szomszédunk úgy mint Glatz Antal rokonunk is. Meglátogatott még ott Sántha Sándor rokonunk is, valamint Wasmer báró és igen sokan a környékből.

Aradról indult Sándor öcsém Triesztbe, hogy tengerész legyen, 13 éves volt akkor; egyedül utazott oda, beiratkozott az akkor egyedül létező tengerészeti Tonelli-féle intézetbe, két hónap alatt úgy megtanulta az olasz nyelvet, hogy az előadásokat teljesen érthette. Később még nyolc nyelvet beszélt tökéletesen, a magyart el nem felejtette. Sok nagy utazásokat tett, Fiumében nősült, Walluschnigg Fannit vevén nőül. Fiumében meg is halt hirtelen 1901-ben. A fiumei magyarság vezérembere volt.

Gyakran járt hozzánk mint házi orvos Dr. Landshut (gyermekei később Aradi-ra változtatták nevüket). Landshut tanítványa volt nagyapánknak anyai ágon Dr. Buchwaldnak Aradon. Nevezetes róla az, hogy az orosz cár, aki szolgálatait a nagyváradi kórházban tömegesen betegen fekvő orosz katonák körül az által akarta méltányolni, hogy az Anna rendet adományozta neki, — Landshut pedig a rendkeresztet visszaküldte a cárnak.

Aradról egy időre Ruszkabányára ment anyám Wein sógoromhoz, azután pedig Erdélybe Haczaselre, mely birtokot ezelőtt apám bérelte a Naláczy családtól és most Victor bátyám vette meg, hogy ott az apámtól csak úgy mellékesen fenntartott Haczasel-Vaspataki vasgyárat fellendítse. Hozzá csatlakozott rövid időre Wein János is, utóbbi azután Lesneken a Szereday birtok-

kot vette bérbe. Helyébe én léptem be Haczasel-Vaspatakon, midőn 1863-ban visszakerültem Selmezbányáról.

1857. Szeptember 15-én eladatott a „Hofmann testvérek és Maderspach Károly“ cég tulajdonát képező ruszkbányai bánya és kohóbirtok egy consortiumnak, melynek tagjai voltak: Fürstenberg Egon herceg, Chotek Ottó gróf és Haber Lajos báró. A consortium később részvénytársulattá alakult át „Brassói bánya és kohó részvénytársaság“ cég alatt. Ma a nándorhegyi gyárral együtt a „Kaláni bánya és kohó részvénytársaság“ birtoka.

A ruszkbányai complexushoz tartozott:

2 nagy olvasztó Ruszkicán, hozzávaló öntödével és műhelylyel.

1 nagyolvasztó Lunkányon.

2 hámor Lunkányon.

1 serét-torony Ruszkbánya és Ruszkicza között (szintén apám műve).

1 ólom nagyolvasztó Ruszkbányán.

3 hámor Ruszkbányán.

1 hengermű 3 lángpesttől Ruszkbányán.

2 hámor Nándorhegyen.

1 hengermű Nándorhegyen.

1 zománcoló műhely Nándorhegyen.

A petrozsényi kőszénmedence nagyobb része.

A teleki vasércbányák a melyeken a későbbi kaláni vasgyár alapítottatott.

Wein János sógorom a Lesneki bérlet mellett Hunyadvármegye mérnöke is volt. 1866-ban Pestre költözött, társa lett a Khór és Wein nyomdának, később pedig Budapest főváros vízvezetéki igazgatója lett.

Én Aradról 14 éves koromban mentem Bécsbe a réaliskolára, később ugyanazt látogattam Grätzban, 1856-ban pedig Karlsruheba mentem a technikára. 1861-ben Selmezbányára. A haczasel-vaspataki vasgyár, mely az oláhországi exportra volt főképen bazirozva, az ott hatalmasan beözönlő angol vassal nem bírván versenyezni 1866-ban megszűnt. Vaspatakot megvette gróf Lónyai, Haczasel megmaradt János bátyámnak. Victor Kendeffy Samuval egyetemben megkezdte a malomvízi, később petrozsényi és azután egyedül az iszkronyi faüzletet, én pedig családommal elköltöztem először Budapestre, azután Gömörbe.

Anyám Vaspatak eladása után majdnem állandóan Budapestén lakott Wein János sógorom házában, ahol 1880. december 6-án meg is halt 76 éves korában. Haláláról egyes napilapok, köztük a Pester Lloyd rövid megjegyzésben emlékeztek meg.

Jól esik szívemnek, hogy most, közeledvén 60-ik évfordulója annak a napnak a melyen drága anyám vértanúságot szenvedett, lelkes honleányok mozgalmat indítottak, hogy anyámnak Ruszkabányán méltó emlék állitassék.

Maderspach Károlyné sirja a Budapest-vizivárosi temetőben.

A mozgalom élén Scholtz Gyuláné urnő áll. A ruszkabányai női bizottság, melynek elnöke Scholtz Gyuláné, titkára Erdélyi János gyönyörűen szerkesztett „felhívást és kérelmet“ bocsájtott közre. Prepeliczay Eleődné urnő pedig lelkes hangú cikkeken fordul Délmagyarország hölgyeihez, a felállitandó emlékmű érdekében.

Kedves kötelességemnek tartom hálás köszönetemet nyilvánítani :

Főtisztelendő Fuchs Kálmán ruszkabányai plébános urnak, aki oly szives volt a Ruszkabányára vonatkozó fényképfelvételeket rendelkezésemre bocsájtani.

Querfeld Konrád urnak, Fehértemplom város tanácsnokának, aki a fehértemplomi Maderspach-utcai felvételeivel és a zsombolyai siremlék képével lekötelezett.

Manzin Robert urnak Zsombolyán, aki szintén a Maderspach Ferenc siremlék képét küldte.

Semlitsch Alajos igazgató urnak, aki édesatyám mellszobor képének küldésével oly kellemesen meglepett.

